

म. ग्रं. सं. ठाणे

विषय काव्य

सं. क्र. २४८९

मराठी मुशायरा
भाऊसाहेब
पाटणकर

REFBK-0023966

REFBK-0023966

म रा ठी मु शा य रा

भाऊसाहेब पाटणकर

REFBK-0023966

REFBK-0023966

संजय
प्रकाशन, पुणे ४

संजय प्रकाशन : दोनशे सत्तेचाळीस

© भाऊसाहेब पाटणकर

प्रकाशक

अभय शंकर भावे

संजय प्रकाशन

९१७/२२, फर्ग्युसन कॉलेज रोड

पुणे ४११ ००४

मुखपृष्ठ : अनिल उपळेकर

किंमत आठ रुपये

मुद्रक

प्रमोद वि. बापट

स्मिता प्रिंटर्स

१०१९, सदाशिव पेठ

नागनाथ पाराजवळ

पुणे ४११ ०३०

द्वितीयावृत्ती

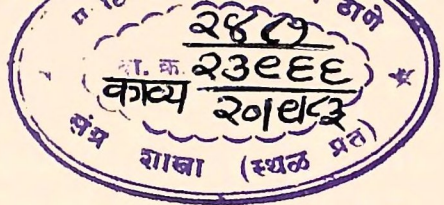
१ जुलै १९८३

उर्दू भाषेइतकीच मराठी भाषा जोमदार आहे,
मराठी कवि-हृदय तितकेच जिवंत आहे,
मराठी काव्य-प्रतिभा तितकीच हृद्य, चमत्कृतीपूर्ण,
सूक्ष्म आणि तरल आहे.
आणि मराठी शायर 'वाहवा', 'बहोत अच्छा'च्या
वरसातींत तितकाच वेधुंद गाऊ शकतो
या प्रात्यक्षिकाचा अनुभव घेणाऱ्या
माझ्या रसिक श्रोत्यांस 'शेरो शायरी' या
काव्य-प्रकारातील ही माक्षी दुसरी कलाकृती
सादर समर्पण.

भाऊसाहेब पाटणकर

चिराग

आमचे मित्र भाऊसाहेब पाटणकर 'मराठी शायरी' नंतर वाचकांना 'मराठी मुशायरा' पेश करित आहेत. वाचक त्या 'मुशाय-यात' सहभागी होण्यापूर्वी 'चिराग' 'पानदान' इत्यादींची तयारी केल्याखेरीज मुशाय-याला रंग भरणार नाही, एवढ्या पुरतीच या चार पानाची कामगिरी आहे ! एरव्ही 'शायरी'च्या प्रस्तावनेत व 'गोमन्तवाणी'च्या खास अंकांत आम्ही या अभिनव काव्य-प्रकाराबद्दल आणि त्याच्या जनकाबद्दल जे लिहिले, ते परिचयादाखल पुरेसे आहे. आणखीही एका दृष्टीने आम्हाला ही प्रस्तावना लिहिताना अडचण वाटत आहे. पाटणकर यांच्या या कविता संग्रहात समानशीलतेमुळे जो सहजच प्रवेश करील, त्याला प्रस्तावनेची फारशी गरज नाही; अन् भिन्नगोत्रीय विद्वानांना अशा छोट्या प्रस्तावनेने भागण्यासारखेही नाही ! या वेगळ्या ढंगाच्या काव्यातील 'आत्मरंगा'वर आणि त्यामागील भूमिकेच्या वेदान्तावर या 'मुशाय-या' एवढेच स्वतंत्र पुस्तक लिहावे लागेल !

श्री पाटणकर यांच्या 'मराठी शायरी' पूर्वीही एक 'मराठी शायरी' अस्तित्वात होती. ती म्हणजे लावण्या व पोवाडे यांची. त्या शायरीत उमदेपणा, मोकळेपणा, भोगप्रेम आणि वीरप्रशंसा यांचे राज्य होते. यमकादी शब्दालंकारांपलीकडे ज्यांच्याजवळ फारसा ऐवज नव्हता, त्या पंडीत कवींपेक्षा हे जुने शाहीर काव्यदृष्ट्या खास श्रेष्ठ होते. परंतु उर्दू शायरी आणि ही रांगडी शायरी एक नव्हे. उर्दू शायरीत जो अभिजात विलासीपणा आणि दरबारी अहंकार आहे, तो लावणीच्या उतावीळ कामुकतेत नाही; पण मराठी शायरीहून उर्दू शायरी जितकी वेगळी तितकीच पाटणकरांची शायरी उर्दू शायरीहून वेगळी आहे, असा मला या खेपेच्या वाचनात भास झाला. अर्थात पाटणकरांच्या शायरीत मूळ बैठक व 'आरोहावरोह' उर्दू शायरी-चेच असले तरी 'वर्ज्यावर्ज्य' सूर वेगळे आहेत असे दिसून येईल. या वेगळेपणाचेच येथे थोडेफार दिग्दर्शन झाले तरी पुरे आहे.

आमचे मित्र भाऊसाहेब पाटणकर 'मराठी शायरी' नंतर वाचकांना 'मराठी मुशायरा' पेश करीत आहेत. वाचक त्या 'मुशायऱ्यात' सहभागी होण्यापूर्वी 'चिराग' 'पानदान' इत्यादींची तयारी केल्याखेरीज मुशायऱ्याला रंग भरणार नाही, एवढ्या पुरतीच या चार पानाची कामगिरी आहे ! एरव्ही 'शायरी'च्या प्रस्तावनेत व 'गोमन्तवाणी'च्या खास अंकांत आम्ही या अभिनव काव्य-प्रकाराबद्दल आणि त्याच्या जनकाबद्दल जे लिहिले, ते परिचयादाखल पुरेसे आहे. आणखीही एका दृष्टीने आम्हाला ही प्रस्तावना लिहिताना अडचण वाटत आहे. पाटणकर यांच्या या कविता संग्रहात समानशीलतेमुळे जो सहजच प्रवेश करील, त्याला प्रस्तावनेची फारशी गरज नाही; अन् भिन्नगोत्रीय विद्वानांना अशा छोट्या प्रस्तावनेने भागण्यासारखेही नाही ! या वेगळ्या ढंगाच्या काव्यातील 'आत्मरंगा'वर आणि त्यामागील भूमिकेच्या वेदान्तावर या 'मुशायऱ्या' एवढेच स्वतंत्र पुस्तक लिहावे लागेल !

श्री पाटणकर यांच्या 'मराठी शायरी' पूर्वीही एक 'मराठी शायरी' अस्तित्वात होती. ती म्हणजे लावण्या व पोवाडे यांची. त्या शायरीत उमदेपणा, मोकळेपणा, भोगप्रेम आणि वीरप्रशंसा यांचे राज्य होते. यमकादी शब्दालंकारांपलीकडे ज्यांच्याजवळ फारसा ऐवज नव्हता, त्या पंडीत कवीपेक्षा हे जुने शाहीर काव्यदृष्ट्या खास श्रेष्ठ होते. परंतु उर्दू शायरी आणि ही रांगडी शायरी एक नव्हे. उर्दू शायरीत जो अभिजात विलासीपणा आणि दरबारी अहंकार आहे, तो लावणीच्या उतावीळ कामुकतेत नाही; पण मराठी शायरीहून उर्दू शायरी जितकी वेगळी तितकीच पाटणकरांची शायरी उर्दू शायरीहून वेगळी आहे, असा मला या खेपेच्या वाचनात भास झाला. अर्थात पाटणकरांच्या शायरीत मूळ बैठक व 'आरोहावरोह' उर्दू शायरीचेच असले तरी 'वर्ज्यावर्ज्य' सूर वेगळे आहेत असे दिसून येईल. या वेगळेपणाचेच येथे थोडेफार दिग्दर्शन झाले तरी पुरे आहे.

उर्दू शायरीत दुःख अथवा दर्द भरपूर आढळेल तर उलट पाटणकरी इष्कात दुःखाला जागाच नाही की काय, असा भास होईल. उर्दू शायरीत आत्मगौरवाला भरपूर जागा आहे, पण तो गौरव प्रेमाचा आणि प्रेमिकाचा, 'आशकी'चा आणि 'आशका'चा, असेल. तर पाटणकरांच्या काव्यातील आत्मगौरव हा प्रज्ञेचा आणि प्रज्ञावंताचा आहे, असा भास होईल. पाटणकर स्वतःच सांगतात, "यात नुसती विषयोन्मुखताच नव्हे तर विषय-लंपटताही आहे, पण ही प्रज्ञावंताची... विषयलंपटता आहे."

उर्दू कवीला आपल्या आर्ततेचा; दुःखाचा, आणि हृदयावरील जखमांचाही अभिमान असतो; पाटकर यांना आर्ततेतही शाबूत राहिलेल्या बुद्धिमत्तेचा आणि अभिमानाचा अभिमान आहे ! शुद्धीवर असलेला मनुष्य प्रेम करू शकेल काय ? आणि प्रेम करणारा मनुष्य शुद्धीवर राहू शकेल काय ? हे प्रश्न विचार करण्यासारखे आहे. पण त्या प्रश्नाचे उत्तर ज्याच्या त्याच्या प्रेमाच्या आणि जागृतावस्थेच्या व्याख्येवर अवलंबूनच राहिल. न्याय आणि वेदान्त यांचा अभ्यास केल्याने पाटणकर यांच्या प्रेमकाव्यात वेगळाच निःस्पृहपणा शिरला आहे, असे मला त्यांच्या काव्याच्या दुसऱ्या वाचनात वाटू लागले. पण ही गोष्ट अजाणता होऊन गेलेली नव्हे. पाटणकर म्हणतात, "मराठी शायरीतील इश्कविषयक दृष्टी काही निराळी असावयास पाहिजे. स्वतःच्या सन्मानाशी विसंगत असा इष्क येथे दिसणार नाही."

तुम्हारे हारसे बाँसी जो फूल हो साहेब

मजारे आशिके नाशाहुपर चढी देना ॥

(वाईसाहेब ! तुमच्या हाराचे उरलेले निर्माल्य, या हताश आशकाच्या कबरीवर चढवा !)

या ओळीत दिसून येणारे अनन्य आणि अगतिक प्रेम पाटणकरांच्या स्वाभिमानाला परवडणारे नाही.

"तुम्हारे हाथसे मौत आये, ऐसी किस्मत कहाँ मेरो?"

या फर्हादच्या उद्गारात शीरीनच्या खंजिराला कुर्बान होण्याची जी तयारी दिसते, ती पाटणकरांना पसंत पडेल की नाही, कोण जाणे ! ते आपल्या या 'मुशायन्यात' स्पष्टच म्हणतात.

हसेतील ना कुसुमे जरी, ना जरीं म्हणतील ये,
पाऊल ना टाकू तिथे, बाग ती आमुची नव्हे ॥
भ्रमरापरी सौंदर्यवेडे आहो जरीं ऐसे अम्ही
इष्कातहि नाही कुठे भिक्षुकी केली अम्ही ॥

पाटणकर यांच्या या स्वाभिमानात मर्दानी ऐट नाही, असे कोण म्हणेल?
पाटणकर प्रत्यक्ष जीवनात नैयायिकही आहेत व शिकारीही आहेत. अर्थात
त्यांनी बगीच्यातील कुसुमांनाही सर्कशीतील श्वापदाप्रमाणे नजरेच्या जरबेत
ठेवण्याचा 'पण' केला, तर नवल नाही! पण करारी पुरुषही जिथे
'बेकरार' बनतात, शूर पुरुषही जिथे लहान मुलाप्रमाणे अश्रू ढाळतात,
तिथेच प्रेमाच्या साम्राज्याची हद्द सुरू होते. या रडण्याला आणि 'बेकरारी'ला
पाटणकर दैन्य का समजतात, हे आम्हा उर्दू काव्याच्या भक्तांना कळणार
नाही. इश्कातील दैन्य हे दैन्य नसून वैभव असते—की जसे बालकांच्या अंग-
संगतीत जडलेले मालीन्य म्हणजे मलिनता नसून वैभव असते. याची अस्फुट
जाणीव पाटणकरांनाही आहे. पण त्यांचा वेदान्ती कठोरपणा त्यांना ते
कबूल करून देत नाही! पाहा—

ना म्हणू इश्कात कोणी पाऊलहि टाकू नका
फक्त आपल्या विकलतेला दीनता मानू नका
सौंदर्य तर या दीनतेचे भोगावयाचे असते इथे
ऐसे नव्हे की दैन्य नुसते भोगायचे असते इथे

प्रेमाखातर पत्करलेल्या दैन्यातही सौंदर्य असते, येथपर्यंत ज्याची प्रेमा-
नुभूती पोहोचली त्याने विकलता आणि दीनता यातील श्लेष काढीत बसणे
म्हणजे स्वाभिमानाचे संरक्षण करीत बसल्याने आलेली कातरता तर नव्हे?

वस्तुस्थिती अशी आहे की प्रेमाच्या अमलातील गर्वाढ्यताही स्वनिर्मितच
असते. अन् दीनताही (दीनता नव्हे!) स्वखुषीची असते. एकदा खुषीचा
सौदा म्हटल्यावर, प्रिय व्यक्तीला तखावर बसवून आशकाने हाती मोर्चेल
घेतले म्हणून कमीपणा तो कुठला? अद्वैत वेदान्ताच्या अभ्यासकाला
प्रेमातील हे अद्वैत एवढे अवघड का वाटावे? मला वाटते स्वामी राम-
तीर्थानी आपल्या व्याख्यानात एके ठिकाणी ऑलिव्हर गोल्डस्मिथच्या चरित्रा-
तील एक हकीगत दिली आहे. जॉन्सनच्या सुविख्यात 'लिटर्री क्लब'मध्ये

नेहमी वादविवाद व कोटीला प्रतिकोटी चाले हे प्रसिद्धच आहे. गोल्डस्मिथला एकदा असे स्वप्न पडले की, जॉन्सनचा आणि आपला कडाक्याचा वाद झाला, आणि त्यात जॉन्सनच्या कोटीकमाला उत्तर देता न आल्याने आपण हरलो. या बौद्धिक पराभवाने गोल्डस्मिथ स्वप्नातच इतका बेचैन झाला की, तो ताडकन जागा झाला. केव्हा एकदा कलवमध्ये जातो, आणि जॉन्सनचा कोटिक्रम खोडून काढतो, असे त्याला झाले !

पण तो अद्याप पुरता जागा झालेला नसावा ! कारण क्षणभराने 'आणखी जागा' झाल्यावर तो स्वतःलाच मनमुराद हसला. आणि म्हणाला, "अरे! मी वेडा तर नव्हे ! स्वप्नातील जॉन्सनचे कोटिक्रम म्हणजे गोल्डस्मिथच्याच मेंदूने केलेले कोटिक्रम नव्हेत का ? मग माझा पराभव जॉन्सनने केला नसून मी स्वतःच केला आहे ! अर्थात मानखंडनेचा प्रश्नच नाही !"

प्रेमातील अहंकार संपून जेव्हा प्रेम पूर्ण जागृत बनते, तेव्हा त्याला स्वतःचे असेच हसू येते !

पण पाटणकर यांचा हा 'शेरसंग्रह' म्हणजे केवळ एखाद्या प्रेमिकाचे काव्योद्गार नव्हेत. जीवनातील विविध महत्त्वाचे अनुभव त्यांना सारखीच स्फूर्ति देतात. जन्म, मरण आणि प्रेम हे तीन सनातन काव्यविषय आहेत, असे म्हणतात. पाटणकर यांच्या या काव्यसंग्रहात अशाच प्रमुख अनुभवां-भोवती स्फुट चतुष्पदिका गुंफलेल्या आढळतील. प्रत्येक चतुष्पदिकेच्या स्वयंपूर्णतेमुळे एकीकडून भर्तृहरीच्या शतकत्रयांचे स्मरण होईल, तर दुसरीकडून उमरखय्यामच्या रुबायांचे स्मरण होईल. पाटणकरांच्या शृंगार 'शतका' नंतर ('शतक' शब्द भर्तृहरीच्या काव्याचे साहचर्य दाखविण्यापुरताच येथे अभिप्रेत आहे) त्यांचे 'जीवन' शतक सुरू होते. जीवनासंबंधीचे त्यांचे चिंतन केवळ रुढ आणि पुस्तकी नाही. किंबहुना त्यांच्या 'प्रीति-शतका' हूनही या 'जीवितशतका'त वास्तवता अधिक जाणवते; कल्पना आणि वेदान्त कमी आढळतो. अर्थात जीविताचा विचारही जीवितप्रेमाच्या रूपाने येणे, हे काव्यस्वभावाला धरूनच आहे. चमत्कृती आणि विरोधाभास हा पाटणकरांच्या काव्याचा, नव्हे, चिंतनाचाच आत्मा आहे. उर्दू काव्याचा आत्माही पाटणकरांच्या मते चमत्कृतिपूर्ण मांडणीतच आहे.

जीवितप्रेमासंबंधी ते म्हणतात,

मृत्युची छाया जशी ही स्पष्ट होऊ लागली
तेव्हा कुठे या जीवनाची ओढ वाटू लागली

या अनुतापप्राय जीवित-प्रेमातही पाटणकरांचा निडरपणा आणि वेदान्त त्यांना सोडीत नाही. त्यामुळे या भागातील त्यांच्या चतुष्पदिका भूतृहरीच्या श्लोकांना जास्तीत जास्त जवळच्या वाटतात. त्यांच्या वृत्तीतील निःसंग-पणातही त्यांचा कल्पनाविलास टिकून राहतो, नव्हे, चढत जातो ! याची अनेक उदाहरणे देण्याचा मोह होतो; पण एकच पुरे-

भोगिले ऐश्वर्य ते ही, आहे तुम्हीं जे भोगिले
भोगिले जास्तीच आम्ही, बरवादिचेही भोगिले ।
राखेतली या धुंद आहे, फक्त दोघां समजली
समजली आम्हास, आणि शंकराला समजली ! ॥

जीवितचिन्तनरूप चतुष्पदिकानंतर ईश्वराकडे फिर्याद नेणाऱ्या चतुष्प-दिका सुरू होतात. त्यातही स्वाभिमानाची गुर्मी आणि अभिनव कल्पनांचा विलास यांचा इतरत्र आहे तसा मिलाफ आहेच ! किंबहुना हा मिलाफ हाच पाटणकरी शेरांचा 'फॉर्म्युला' होय, असे म्हणता येईल. ईश्वराला हा बेगुमान 'नवकवी' फर्मावितो;

जाणतो याला जरी ओशाळला नसतास तू
लपलासही नसतास ऐसा निर्गुणाच्या आड तू
केली क्षमा आम्हीच आम्हा ही करावी लागते
करण्या क्षमा दुसऱ्यास भगवन् ! माणूस व्हावे लागते ! ॥

यथे विदग्ध वाचकांना उमरखय्यामच्या

Oh thou, who men of base Earth didst make
And who with Eden didst devise the Snake
For all the sin wherewith the Face of Man
Is blackened, Man's forgiveness give-and take

या विख्यात रुवाईचे स्मरण होईल !

काही चतुष्पदिकांत कवीने अश्रूंची महती अशा अभिनव कल्पनांनी गायिली आहे की, काव्यात कल्पनावैभवाला महत्त्व देणारे लोक तो भाग डोक्यावर घेऊन नाचतील.

समजू नका ही आसवे नयनातुनी जी वाहतो
 अस्तास माझ्या यौवनाच्या अर्ध्य आम्ही वाहतो
 जाणतो हा सूर्य आता उगवायचा नाही पुन्हा
 जीवनाची वेल आता बहरायची नाही पुन्हा
 आता तमाशी गाठ आहे येथून आमुची व्हायची
 आता परीक्षा पौरुषाची येथेच आहे व्हायची

या ओळी अनेक दृष्टींनी पाटणकरांच्या विशिष्ट परिणत शैलीच्या प्राति-
 निधिक आहेत. सूर्य, अर्ध्य, तमस् इ. अस्सल संस्कृत कल्पनांवरोवरच,
 यमकाचा उर्दू ढंग आणि जीवनाचा भार पेलण्यातील खास पाटणकरी
 'दिलेरी' या मुळे या ओळी खास पाटणकर संप्रदायी वठल्या आहेत.
 जीवनातील बेडर वृत्ती काव्यरचनेच्याही वाटचाला आल्याने, किरकोळ
 भाषादोष आणि वृत्तदोष यांचे खडेही पाटणकरांच्या सुग्रास कल्पना-
 विलासाच्या केशरीभातात मिसळलेले आढळतील !

निराशा, संकटे, मृत्यु यांच्याकडे पाहूनही हसणारा हा कवी थट्टेच्या
 'Mood' मध्ये केवढा वेछूटपणा दाखवीत असेल याची कल्पना करता
 येईल. पण वेछूटपणातही या कवीने आपली तत्त्ववेत्त्याची पायरी व इभ्रत
 सोडलेली नाही, हे 'वात्रटिका' लिहिण्याच्या आजच्या युगात लक्षात
 घेण्यासारखे आहे.

अखेर पाटणकरांच्या कवितेची जात कोणती आणि देणगी
 (Contribution) कोणती ? भक्तिमार्गी (प्रेमाची) शायरी, आणि ज्ञान-
 मार्गी (प्रज्ञेची) शायरी असे दोन प्रवाह मानले तर उर्दूतही हे दोन प्रवाह
 आहेत. महंमद इक्बाल यांची कविता प्रेममार्गापेक्षा ज्ञानमार्गानेच अधिक
 गेली आहे. अहंकार आणि वेदान्त या दोन वैशिष्ट्यांत पाटणकरांची कविता
 मीर दाग, गालिव यांच्यापेक्षा इक्बालला अधिक जवळ आहे. परंतु
 इक्बालच्या काव्यात फ्रेडरीक नीत्शेच्या संस्कारांनी असो, की इस्लामच्या
 आवेशाने असो, मुसलमान समाज आणि मानव समाज यांच्यासंबंधीचा
 उत्तुंग ध्येयवाद आढळतो. त्या मानाने पाटणकरांचा अहंकार आणि वेदान्त
 व्यक्तिवादी वाटतो.

पण वृत्तीतील 'दिलेरी' व त्या दिलेरीच्या ऐटीतून निघालेला अभि-

व्यक्तीचा नखरा, हे पाटणकरी शायरीचे विशेष होत. स्वतःला 'नव' म्हणविणाऱ्या पिढीला जीवनोपभोग, बंडखोरपणा आणि रचनेनील बेपर्वाई हे आपले वैशिष्ट्य वाटत असेल, तर पाटणकर त्यांचे उस्ताद ठरतील !
पण—

पण अकारण सौंदर्यद्वेष आणि अर्थशून्य अनुकरण हीच जर आजच्या नवसंप्रदायाची वैशिष्ट्ये असतील तर नवकवी आणि पाटणकर यांचे नाते नाही. पाटणकरांचे आप्त, भर्तृहरी आणि उमरखय्याम हेच होत ! यांखेरीज त्यांचे कोणी 'अज्ञात सखेसोयरे' असले, तर ते कालाच्या उदरातून यथा-काल प्रकट होतीलच !

श्री. के. क्षीरसागर

निवेदन

मराठी काव्यात दिसून येणारी रूक्षता, नीरसता, दुर्बोधता आणि कल्पना-शून्यता माझ्या मनाला सारखी टोचत होती. याउलट उर्दू शायरीतील मोहिनी मनाला वेधुंद करित होती. मराठी काव्याला जर काही वेगळे रूप दिले नाही; त्यात जर जीवनाची धुंद दिसली नाही आणि अत्यंत आकर्षक अशा सौंदर्याचा आविष्कार जर या काव्यात आढळणार नाही तर उर्दू शायरीची “नखरेल नार” आमचा काव्यरूप संसार उद्ध्वस्त केल्याशिवाय राहणार नाही अशी मला साधार भीती वाटत होती.

‘चौदहवी का चाँद’ किंवा ‘अब क्या मिसाल तू’ सारख्या काव्यपंक्तीं-खेरीज आज दुसऱ्या कोणत्या मराठी काव्यपंक्ती आमच्या तरुण पिढीच्या जिभेवर आहेत? तरुण पिढीला उगीच नावे ठेवणे मला पसंत नाही. बरील काव्ये उत्तान शृंगाराची खात्रीने नाहीत आणि आमची तरुण पिढी मुळीच बहकलेली नाही. या तरुण मनाला ज्या सौंदर्याची तहान लागली आहे ती भागविण्याचे सामर्थ्य आमच्या काव्यात नाही एवढेच मी म्हणेन.

मराठी काव्यावरील या माझ्या विधानावद्दल पुष्कळांना राग येईल हे मी जाणतो. पण तसे झाल्यास एका असाहित्यिकाचे हे विधान आहे असे समजून विद्वानांनी त्याच्याकडे दुर्लक्ष करावे एवढेच मी म्हणेन. मला काय दिसते आहे एवढेच मी सांगत आहे. काव्य विषयावद्दल असाहित्यिकाचा असा एखादा दृष्टिकोनही विद्वानांच्या कानावर असावा एवढेच मला वाटते. आमच्या काव्य सृष्टीकडे मी कसा बघतो आहे हे मी नम्रपणे नमूद करित आहे. काव्यातल्या या रूक्षतेची जाणीव आमच्या कवीवर्गालाही नव्हती असे नव्हे; ही रूक्षता काढून टाकण्याचे खूप प्रयत्न केले गेले. त्यातूनच भावगीतांची उत्पत्ती झाली असे मला वाटते. काव्यातील अंतर्गत सौंदर्याची उणीव आता सुंदर चालीने किंवा एखाद्या गायिकेच्या गोड आवाजाने भरून काढण्याचा यत्न सुरू झाला. अपवादात्मक अशी काही भावगीते वगळल्यास आमच्या आधीच असलेल्या काव्यदोषात आणखी एका दोषाची-स्त्रैणपणाची

भर पडली. भावगीतेही आकर्षक होईनात, तेव्हा आमचा कवीवर्ग आणखी घाबरल्यासारखा झाला. त्याने अत्यंत दुर्बोध अशा काव्यनिर्मितीला सुरुवात केली आणि त्या ऐटीत आमच्यासारख्या असाहित्यिकाच्या बुद्धिमांड्याला तो आता निःशंकपणे हसू लागला. काही केले तरी काव्यामध्ये हवे ते सामर्थ्य आणि सौंदर्य उत्पन्न झाले नाही.

किं कवेः तस्य काव्येन किं कांडेन धनुष्मतः ।

परस्य हृदये लग्नम् न घूर्णयति याच्छिरः ॥

या पंक्तीत वर्णन केलेला काव्यप्रकार निर्माण करता आला नाही. तेच जे आपल्या काव्याला साधले नाही तेच नेमके उर्दू काव्यात सहज लीलेने साधले आहे. श्रोत्यांकडून सहजोत्स्फूर्त प्रतिसाद मिळविण्याचे हे सामर्थ्य नक्की कशात आहे याचा विचार केला गेला नाही. उर्दू काव्यात हे सामर्थ्य आहे आणि त्याचमुळे मैफिल रंगून जाते ही गोष्ट सर्वांच्या परिचयाची आहे. कुठे मुशायरा आणि कुठे आमची कवि-सम्मेलने ?

मराठी कवि-सम्मेलनातून दिसून येणाऱ्या या प्रतिसाद शून्यतेला दुर्दैवाने मराठी श्रोतेच जबाबदार धरले गेले. काव्यातील सौंदर्यहीनतेवर पांघरूण घालण्याशिवाय दुसरा उपाय नव्हता. तसेच काहीच नसता प्रतिसाद देण्याची उर्दू श्रोत्यांना सवयच आहे असा त्यांच्यावर आरोप करून उर्दू काव्य हे वस्तुतः मराठी काव्यापेक्षा सुंदर नाही अशीही समजूत निर्माण करण्यात आली. वास्तविक पाहिले असता असे मुळीच नाही. मुळात जर सौंदर्य असेल तर त्याचे स्वागत करण्याकरिता उर्दू भाषिकाइतकाच मराठी भाषिकही अधीर असतो हा माझा अनुभव आहे. श्रोत्यांमधील रसिकतेबद्दल एकदा हे मत गृहीत धरल्यास आमच्या काव्यात काहीतरी कमी आहे हे मानणे प्राप्त आहे. उर्दू काव्यातील हा सौंदर्यविशेष प्रथम कै. माधवराव पटवर्धन यांच्या लक्षात येणे स्वाभाविक होते.

ते सौंदर्य मराठी काव्यात उतरविण्याचा त्यांनी आटोकाट प्रयत्न केला. या प्रयत्नाच्या अपयशाकडे लक्ष न देता केवळ त्या प्रयत्नावरच खूप होऊन मी त्यास पहिला मानाचा मुजरा करून माझे पहिले 'मराठी शायरी' हे पुस्तक त्यांच्या स्मृतीसच अर्पण केले. साहित्याच्या क्षेत्रात कौतुक करण्याची ही रीत असते. एखाद्या काव्याचे यशापयश दैवाधीन असते. कधी कधी

काव्यनिर्मितीच्या मागे असलेला कवीचा उद्देशही आदराहून असतो. मराठी भाषेत तेच सौंदर्य निर्माण करीन या माधवरावांच्या महत्वाकांक्षेसच आम्ही पहिल्याने प्रणाम केला आणि त्यांचीच जिद्द उराशी बाळगून या काव्य-परिश्रमास सुरुवात केली.

कै. माधवरावजींचे हे परिश्रम यशस्वी तर झाले नाहीतच, पण त्यांचा एक वाईट परिणाम झाला. कै. माधवरावांसारखा सहृदय आणि प्रज्ञावंत या प्रकारात अपयशी ठरल्याबरोबर अशा तऱ्हेच्या काव्यनिर्मितीला मराठी भाषाच असमर्थ आहे, असा भ्रम उत्पन्न झाला. इतरही कवींनी उर्दू काव्यातील गझलसारख्या वृत्ताचा अंगीकार करून पाहिला, पण उर्दू काव्याची लज्जत त्यात येऊ शकली नाही. मराठी भाषेच्या असामर्थ्याचा हा दुसरा पुरावा मानला गेला. उर्दू शायरीचे मराठीतील अनुवाद आपण वाचतो. हा मराठी अनुवाद उर्दू अनुवादित शेराच्या मानाने नीरस वाटतो— हाही मराठी भाषेतील वैगुण्याचा तिसरा पुरावा म्हणून स्वीकारण्यात आला.

मराठी भाषेवरील हे आरोप प्राणपणाने नाशावीत करणाऱ्या अशा सन्मान्य माणसाची दखल काही वेगळ्या रीतीने घ्यावयाला हवी होती, असे म्हटल्याशिवाय मला राहवत नाही.

साहित्यिकांकडून या काव्याबद्दल काही आस्थेने विचारपूस होईल असे मला वाटले होते. मराठी काव्यातला हा एक नवीन ढंग दिमाखाने आणि आत्मविश्वासाने आविष्कृत करणाऱ्या माणसास उपेक्षेशिवाय खात्रीनेच काही जास्त मिळावयास हवे होते.

मराठी विद्वानांबद्दल तर बोलायलाच नको. उर्दू शायरीची वारेमाप स्तुती करण्यात रंगून गेलेले हे विद्वान मराठीच्या या भ्रमाचाच एक प्रकारे पुरस्कार करू लागले. सामान्य मराठी भाषिक मराठी भाषेतील या दैन्याला मान्यता देऊन आपल्या सौंदर्याची तहान भागविण्याकरिता उर्दू काव्याकडे बघू लागला. त्याचे दृश्य स्वरूप म्हणजेच आमच्या तरुण पिढीला वाटणारे उर्दू काव्याचे आकर्षण होय. हा सर्व भ्रमनिरास नुसती व्याख्याने देऊन झाला नसता. याला प्रत्यक्ष कृती हवी होती. शायरीची निर्मिती करून मराठी भाषेत तितकाच जोम आहे, मराठी प्रतिभा ही तितकीच रम्य आहे, मराठी हृदय तितकेच 'जिंदादिल' आहे, आणि मराठी श्रोता सौंदर्याचे स्वागत

करण्याला तितकाच उत्सुक आहे, हे दाखवून देणे एवढेच माझ्या परीश्रमाचे प्रयोजन होते.

एखाद्या सुंदर कलाकृतीची उपेक्षा करण्यापलीकडे साहित्यिक किंवा साहित्यसभा यांचे काही वेगळे अवतारकार्य आहे असे मला वाटत नाही. याबद्दल मला तिळमात्र खेद नाही. मराठी भाषिकांतील काही एका विशिष्ट पातळीतील लोकांचा हा स्वभावविशेष आहे हे न समजण्याइतका मी वयाने लहान नाही. मोठमोठ्या वाघांशी आमने सामने शिकार करून जेव्हा तो मृत वाघ यवतमाळला आणला जाई तेव्हा असल्या धाडशी शिकारीबद्दल साधी विचारपूसही न करण्याचा संयम आमच्या 'बाररूम' मधील शेकडा नव्वद वकील दाखवीत असत. अशी विचारपूस करण्यात आपल्याला शिकार्याच्या धैर्याची दखल घ्यावी लागेल ही त्यांना भीती वाटत असेल, पण हा पांढरपेशा वर्ग सोडल्यास आम जनता या शिकारीबद्दल सादर कौतुक दाखवीत असे. मला तोच अनुभव साहित्याच्या क्षेत्रात साहित्यिकांबद्दल आला. हे मी नमूद करण्यात मला याबद्दल काही विशेष वाटते असे नव्हे. याची जाणीव मला अगोदरपासूनच होती, आणि एवढ्याच करिता माझ्या शायरीचे कदरदार म्हणून मी फक्त दोघांकडेच दृष्टी लाविली होती.

मला आत्मविश्वास होता की साहित्यसमीक्षक याची कदर करतील. त्याचप्रमाणे सामान्य श्रोते या काव्यप्रकाराचे स्वागत करतील ही मला खात्री होती. माझी अपेक्षा अक्षरशः माझ्या बंदुकीच्या नेमाइतकीच अचूक होती. वर वर्णन केलेल्या साहित्यिकांनी माझा मुळीच अपेक्षाभंग केला नाही, कारण त्यांकडून मला अपेक्षाच नव्हती. आणि जी होती ती सफलच झाली असे मी म्हणेन. मराठी भाषेत शेरो शायरी तितकी रमणीय वाटत नाही अशा तऱ्हेचे विधान एखादा विद्वान करून जाण्याचा संभव आहे, हे मीही जाणून होतो. मराठी भाषेच्या या असामर्थ्याचा उल्लेख करणारा एक बहादूर निघाला. माझ्या पुस्तकावर आलेल्या परीक्षणांकडे मी फार लक्षपूर्वक बघत असे. आणि या सर्व परीक्षणांकडे पाहून मला अतिशय संतोष वाटला. सुंदर कलाकृतींचे स्वागत करावयास उत्सुक असलेला एवढा विशाल महाराष्ट्र पाहून कोणाला आनंद वाटणार नाही? मराठी भाषेवरील या असामर्थ्याच्या विधानाला प्रत्यक्ष मराठवाड्यातच कार्यक्रम करून मी उत्तर

दिले आहे. उर्दू भाषा समजणारेच नव्हे तर उर्दू काव्यात आकंठ निमज्जन करणाऱ्या श्रोत्यांकडून मिळालेली साद हे वरील विधानाला समर्पक उत्तर आहे.

मराठी भाषेत शेरो शायरीला आवश्यक असा जोम आहे किंवा नाही, हा आता वादाचा प्रश्न उरला नाही. मराठी भाषेचे हे सामर्थ्य जर वादातीत आहे तर मराठी भाषेत हा प्रकार का निर्माण झाला नाही किंवा का यशस्वी झाला नाही एवढेच संशोधन करून पाहण्यासारखे आहे. हा काव्यविशेष म्हणजे नक्की काय आहे याची सुस्पष्ट कल्पना कवींना झालेली नव्हती असे मी नम्रपणे म्हणेन.

शेवटी कोणीतरी या काव्य-विशेषाबद्दल व्याख्या करणे जरूर आहे. ती एकदा करून वधितल्यावर मराठीतही तसा प्रकार आणण्यास आवश्यक ते सुस्पष्ट ज्ञान होईल. मी या काव्य विशेषाची खालीलप्रमाणे व्याख्या करतो.

भावोन्मादोत्थित कल्पनाचमत्काराविष्कार विशेषः शायरी ।

कल्पना चमत्कृतित्वंतु विस्मय सहकृत सदभिव्यंजकत्वं ॥

उत्कट भावनेतून निर्माण झालेल्या सद्भिव्यंजक अशा विस्मयकारक कल्पनेच्या आविष्काराचे एक तंत्र असा मी वरील व्याख्येचा सामान्यतः अर्थ लावतो. वरील लक्षण तंतोतंत लागू पडणारा हा “जफर”चा शेर पाहा

उन हशरतोसे कह दो कहीं और जा बसे

इतनीं जगे कहा है दिल दागदारमे ॥

दर वेळी निराशेने व्यथित झालेल्या हृदयाला आता एखादी नवीन आशाही करणे किती कठीण असते, हे सत्य किती रम्य कल्पनेच्या आधारे सांगितले आहे ते वधा.

वरील व्याख्येत मी रचना तंत्रावर जोर दिला आहे हे आपल्या लक्षात येईल.

शायरीचे खरे सौंदर्य जसे विस्मयकारक कल्पना-वैभवात आहे तसेच ते रचना-तंत्रातही आहे. प्रतिभेची देणगी ही परमेश्वराची देणगी आहे. हिच्या-बद्दल ऐट मानणे चुकीचे आहे. एखादा अति सामान्य शायरही एखाद्या प्रसंगी शायर श्रेष्ठ गालीबलाही कसा मागे टाकील याचे उदाहरण मी एका व्याख्यानावून दिलेले होते. हे वरील तंत्र जरी सांभाळले तरीही शायरीची

लज्जत उत्पन्न झाल्याशिवाय राहात नाही. हे तंत्र नसल्यास उत्कृष्ट कल्पनाही तितकी हृदय खेचून घेणारी होत नाही. या तंत्राचा अवलंब केल्यास काय होते ते वधा. कविवर्य श्री. मनमोहन नातू यांच्या एका सर्वश्रुत काव्यपंक्तीस मी शेरो शायरीची वेषभूषा देत आहे. ही देण्यात मी मूळ भावार्थ किंवा अभिप्राय मुळीच बदलत नाही. राधेची मैत्रिण विनोदाने राधेला हा प्रश्न विचारते,

कसा ग बाई झाला, कुणी ग बाई केला

राधे तुझा सैल अंबाडा

वेषभूषा बदलून उर्दू वेषातला हा शेर पाहा,

सांग वा सांगू नको, सारे अम्हाला समजते

सैल व्हाया केस, काही और व्हावे लागते.

हे तंत्र न साधल्यामुळे कै. माधवरावजी शेरो शायरीत यशस्वी होऊ शकले नाहीत. अखेरपर्यंत काही समजू न देता विस्मयकारक रीतीने शेवटच्या चरणार्धात सत्याचा स्फोट करणे हे एकच तंत्रं शेरो शायरीत सांभाळावे लागते. उर्दू काव्याचे सौंदर्य याच लहानशा साध्या गोष्टीत आहेत. हेच माझे संशोधन आहे. काव्यात इतरही काव्यगुणांचा आविष्कार असावा लागतो हे खरे; पण या तंत्रावरच शायरीचे सर्व बल अवलंबून आहे. हे तंत्र न साधल्यामुळेच मराठी अनुवादित शेर नीरस दिसतात. आणि यामुळेच उर्दू काव्याच्या तुलनेने आमचे काव्य दिलखेचक वाटत नाही. आणि दुर्दैवाने मराठी भाषेवरच वर सांगितल्याप्रमाणे आरोप केले जातात. तंत्राइतकाच दुसरा महत्त्वाचा शायरीतील काव्यगुण म्हणजे अर्थसुलभता होय. आणि त्यामुळेच सामान्य श्रोत्यापासून तो विद्वानांपर्यंत हे काव्य सर्वांनाच आकर्षक झाले आहे.

यानंतर एका गोष्टीचा उल्लेख करून मी हे निवेदन संपवीत आहे.

शायरी काव्यप्रकाराची एकदा वर सांगितल्याप्रमाणे व्याख्या ठरविल्यास ती व्याख्या लागू पडेल अशी सुंदर काव्यसंपदा आपल्या संस्कृत वाङ्मयात आहे. हे खरे की त्या काळात आत्मनिष्ठ काव्याचा तितकासा आदर नव्हता. पण शेरो शायरी हे केवळ वैषयिक काव्य नव्हे. या काव्याचा कोणाताही विषय असू शकेल. भावनेच्या पार्श्वभूमीवर सत्याभिव्यंजक कल्पनेचा विकास

म्हणजे शायरी होय.

संस्कृतातील शायरी—सदृश काव्याचे मी नमुन्याकरिता खालील उदाहरण देत आहे.

भुक्ते मयि प्रथमत्सि फलानि वत्स
मुप्ते करोषि शयनं मयि जीवति त्वं ।
प्राणान् जहासि सुरलोक सुखाय किं वा
सापत्न भाव महह प्रकटीकरोषि ॥

अशी अनेक उदाहरणे देता येतील, ज्ञानेश्वरीसारख्या काव्यात तर तुम्हाला पदोपदी शायरीच वाचतो असा भास होईल. तुलसी रामायणातही या काव्यप्रकाराची अनेक उदाहरणे देता येतील. ही गोष्ट खरी, की केवळ याच प्रकाराच्या मागे आमचे प्राचीन कवी लागले नाहीत; पण त्यांनी हा प्रकार खात्रीने हाताळला आहे. हे सर्व विवेचन व्याख्यानाव्यतिरिक्त करता येणे शक्य नाही. मी तर असे म्हणून की शायरी या काव्यप्रकाराचे जनकत्व प्राचीन संस्कृत कवीकडेच आहे.

‘मराठी शायरी’ आणि ‘मराठी मुशायरा’ ह्या दोन्ही पुस्तकात मराठी हा शब्द मी भाषेच्या दृष्टीने न वापरता संस्कृतीच्या अर्थाने वापरला आहे. मराठी शायरी म्हणजे मराठी भाषेत शायरी निर्माण करणे नव्हे. ज्या संस्कृतीत आमचा पिंड वाढला आहे त्याच संस्कृतीचे विश्व आपण येथे बघाल. उर्दू काव्यातील विश्वाहून आमचे विश्व वेगळे आहे. आणि म्हणूनच मय मय कहा साकी, सैयाद, कफस, शमा, परवाना, या विश्वाला मी माझ्या काव्यात स्पर्शही केला नाही.

या प्रतीकाशिवायही आमच्या विश्वात काही वेगळे सौंदर्य आहे. काही उल्लू शेरो शायरी सोडल्यास आपणास सगळीकडे मराठी भाषिकाचेच सांस्कृतिक विश्व दिसेल. शायरी काव्यप्रकारात प्रयत्न करणारा माझ्या सर्व तरुण मित्रांना मी एवढेच सांगेन की, हा प्रकार हाताळताना गुलामगिरीचा स्वीकार करू नका. तुमच्या भाषेबद्दल अभिमान बाळगा. तुमच्यात हवी तितकी ‘जिंदादिली’ आहे. तुमच्या भाषेत हवा तितका जोष आहे. तुमच्या प्रतिभेत सामर्थ्य आहे, इतकेच नव्हे तर या काव्य प्रकाराचे जनकही तुम्हीच आम्हात.

हे निवेदन संपण्यापूर्वी प्रा. श्री. के. क्षीरसागरांचे आभार मानल्या-
 शिवाय मला राहवत नाही. एखाद्या वाङ्मयीन कृतीचे खरे मूल्यमापन
 साहित्यरसिकांशिवाय होणे शक्य नाही. कलाकृती सुंदर असल्यास ती सुंदर
 आहे असे म्हणण्याचा प्रांजलपणाही साहित्यसमीक्षकात असावा लागतो.
 माझ्या पुस्तकाला प्रस्तावना लिहून दिल्याबद्दल मी त्यांचा ऋणी आहे.
 माझ्या पहिल्याच प्रयत्नाचे महाराष्ट्र सरकारने पुरस्कार देऊन जे कौतुक
 केले त्यामुळे मला फार समाधान वाटले. सर्वसामान्य श्रोत्यांकडून एकाद्या
 कलाकृतीचे योग्य स्वागत होण्यास मुळीच अडचण नसते. कारण त्याच्या-
 कडून कलाकृतीची उपेक्षा होण्यास इतर काहीही कारण नसते. कलावंताला
 उत्साहित करण्याचे महान कार्य हा वर्ग करित असतो. महाराष्ट्रातील या
 विशाल रसिक श्रोतृवर्गाचे आभार मानण्यास मीही विसरणे शक्य नाही.
 शायरीसारखे नाजूक काव्य निर्माण करण्याबद्दल अशीच वृत्ती त्यांनी कायम
 ठेवावी एवढीच मी या वर्गाला नम्रमणे प्रार्थना करतो. कारण याच वर्गाला
 ही प्रार्थना करण्यात काही अर्थ आहे.

भाऊसाहेब पाटणकर

प्रास्ताविक

शायरी हा एक जीवनोन्मुख काव्यप्रकार आहे. यात नुसती विषयोन्मुखताच नव्हे तर विषय लंपटताही दिसून येते. पण ही प्रज्ञावंताची, प्रतिभावताची विषय लंपटता आहे. आणि त्यामुळे या काव्य प्रकाराला एक दर्जा प्राप्त झाला आहे. असे असले तरीही या प्रकाराचे काव्य निर्माण करीत असता मराठी भाषिकाला तरी थोडे ओशाळल्यासाखे वाटणे स्वाभाविकच आहे. या आंतरिक जाणिवेवरचा हा 'शेर' पाहा.

सुजनता माझी मला ही, निर्भत्सिते वरच्यावरी

मीही असा वस्ताद, तिजला चोरून करतो शायरी

आंतरिक टोचणीचा प्रतिकार असा केल्याशिवाय शायरीच्या श्रोत्यां-संबंधी काही स्पष्ट कल्पना असाव्या लागतात. शायरीचे श्रोते कसे असावेत यावरची ही रूबाई पाहा.

उन्मेष ज्यांच्या यौवनाचा, काहीच ना झाला कमी

प्यायले जे खूप, ज्यांना, वाटे परी झाली कमी

निर्मिली, मी फक्त माझी, त्यांच्याच साठी शायरी

सांगतो इतरास 'बाबा' वाचा सुखे ज्ञानेश्वरी

श्रुति स्मृति पुराणोक्त मागाने जो आपल्या नाकासमोर चालला आहे त्याबद्दल शायराला आदराप्रमाणे कीवही वाटते.

आसवे नयनात ज्याच्या, चमकली नाही कधी

काळजाचा दर्द ज्याला, माहीतही नाही कधी

वर्बादीचे ऐश्वर्य ज्याने, जन्मात नाही पाहिले

शांती मिळो आत्म्यास त्याच्या, काय त्याने पाहिले

शायरी हे आदर्शवादी काव्य नव्हे. यात जीवनाची नशा आहे. आमच्या काव्याचे साधे स्वरूप सांगणारा गझल पाहा.

सांगेल काही भव्य ऐसी, शायरी माझी नव्हे
तो कवीचा मान, तितुकी पायरी माझी नव्हे
आम्ही, अरे साध्याच अपुल्या, जीवना सम्मानितो
सम्मानितो हासू, तसे या आसवा, सम्मानितो
जाणतो, अंती अम्हाला, मातीच आहे व्हायचे
नाही तरी, दुनियेत दुसरे, काय असते व्हायचे
मानतो ना देव आम्ही, कोठे कधी ऐसे नव्हे
मानतो इतुकेच, की तो आमचा कोणी नव्हे
आहो असे बेधुंद, अमुची धुंदही साधी नव्हे
मेलो तरी, वाटेल मेला, दुसरा कुणी, आम्ही नव्हे

जीवनात अशी बेहोषी असली तरी आमचे जीवनविषयक एक तत्त्वज्ञान आहे. निवृत्ति, वैराग्य किंवा निष्कामता याचाही आम्ही आदर करतो. मात्र हे वैराग्य विषयतृप्तिनंतरचे हवे. विषयविन्मुखता जशी त्यागाने तशीच भोगानेही होते, असे शास्त्रवचन आहे. “ त्यागेन वा भोगेन क्षयः ” दुसऱ्या प्रकारच्या वैराग्यावरील ही रुबाई बघा.

सम्मानिले वैराग्य आम्ही, शृंगारही सम्मानिला
अंकावरी येथे रतीच्या, बुद्ध आहे झोपला
विसरला दुनियेस अपुल्या, गुंजनाही विसरला
कमल कोषी भृंग आता, कमलासही त्या विसरला
हे हवे वैराग्य आम्हा, निष्कामता ऐसी हवी
तैसी नको, नुसतीच जेथे, दाढी हवी लुंगी हवी

हा काव्यप्रकार निर्माण केल्यावर या काव्यप्रकाराची साहित्यिकांकडून त्यांच्या नेहमीच्या सवयीप्रमाणे उपेक्षा केली जाईल ही शंका आम्हालाही होती. शायरीच्या सौंदर्याबद्दल आम्हाला विश्वासही होताच. आम्ही आमची शंका आणि विश्वास सर्वश्रेष्ठ उर्दू शायर गालीब याचेपाशीच प्रगट केला तो कसा ते बघा.

गालिव ! अरे, अमुच्याही दारी, आहेच कीर्ती यायची
 फक्त आहे देर थोडी, मरणास अमुच्या यायची
 येणार ना अमुच्या पुढे ती, प्राण असती तोवरी
 कीर्ती प्रिया माझी, अरे ही, भलतीच आहे लाजरी

मरणोत्तरही जर वरील उपेक्षा कायमच राहिली आणि आमचा नाम
 निशाणही जर नष्ट करण्यात आला तर अशा परिस्थितीत रसिक श्रोत्यांना
 आम्ही आमचा आणि आमच्या शायरीचा खालीलप्रमाणे पत्ता देऊन ठेवीत
 आहोत.

मत्त गंधाची जिथे, रानवेलीची फुले
 हसतील जेथे, जाण माझे, प्रेत आहे गाडले
 मोहुनी येतील जेव्हा, भंग त्या कुसुमावरी
 जाणतो मस्तीत तेथे, गातील माझी शायरी

शायरीच्या उपेक्षाविषयक आमच्या शंका खोट्या ठरल्या. या काव्य
 प्रकाराचे अपेक्षेबाहेर स्वागत झाले. महाराष्ट्र सरकारने या काव्य प्रकाराचा
 पुरस्कार केला. यवतमाळ येथील साहित्य सभेने केलेल्या सत्कार प्रसंगी
 आम्ही त्यांना खालील उत्तर दिले.

मेल्याविना कीर्ती घराशी, येईल नव्हते वाटले
 होतील हे सन्मान ऐसे, स्वप्नात नव्हते वाटले
 वाहवा या शायरीला, नुसतीच ना तुम्ही दिली
 दाविले आहे पुरेशी, तुमच्यातही ' जिन्दादिली '

काव्यामध्ये जर काही जोष असला तर त्याचे स्वागत करण्यास श्रोते
 तयार असतात ह्याची मला जाणीव होती. काव्यात जर ' जिन्दादिली ' असेल
 तर ती श्रोत्यातही येते. काव्याच्या या यशाची मीमांसा आम्ही खालील-
 प्रमाणे करित आहोत.

जिन्दादिली काव्यात अपुल्या, पाह्यची होती मला
 शायरी याच्याच साठी, निर्मायची होती मला
 तेव्हा कुठे कीर्ती प्रियाही, हासुनी आली पुढे
 नुसतीच ना आली, तशी, गालही केला पुढे

शायरीतील सौंदर्याबद्दल आणि श्रोत्यांच्या रसिकतेबद्दल आम्हाला खात्री आहे. तरीही कधी कधी अत्यंत गंभीर प्रकृतीचे श्रोते भेटतात त्यांना अर्थातच हा काव्य प्रकार उल्लसित करू शकत नाही. अशा श्रोत्यांच्या बाबतीत आम्ही परमेश्वराला ही प्रार्थना करित आहोत.

शायरी ऐकून माझी, सांगेल जो आता पुरे
जो रतीला चुंबिताही, सांगेल की आता पुरे
तोंडही भगवन्, अरे, त्याचे मला दावू नको
ना जरी मंजूर हे ही, माझे तया दावू नको

शृंगार

शायराच्या अपेक्षेप्रमाणे श्रोतृवृंद आहे असे गृहीत धरून शृंगारविषयक काही शायरी ऐकवू.

प्रथम भगवान सूर्यावरचा हा प्रणयविषयक शेर

दिनकरा येते दया, मजला तुझी आधी मघी

आहेस का रे, पाहिली तू, रात्र प्रणयाची कधी

सूर्याला अर्थात ही मस्करी सहन झाली नाही. त्याने यावर काय उत्तर दिले ते बघा.

आम्हासही या शायराची, कीव येऊ लागते

यांच्या म्हणे, प्रणयास यांना, रात्र यावी लागते

ना म्हणू की इष्क त्याला, आहे जराही समजला

इष्कातही दिवसास जो की, रात्र नाही समजला

प्रणयामध्ये लाजेला खूप मोठे स्थान आहे. तिच्या वरील काही शायरी ऐकूया.

काही कारण नसताना जर कुणी उगीचच लाजले तर त्यावेली असे काही वाटते काय ?

लाजायचे नव्हतेस, आम्ही नुसतेच तुजला बघितले

वाटते, की व्यर्थ आम्ही, नुसतेच तुजला बघितले

आम्ही स्त्रीच्या वदनाला चंद्राची उपमा का देत नाही ते ऐका.

उपमा तुझ्या वदनास त्याची, मीही दिली असती सुखे

थोडे जरी, चंद्रास येते, लाजता तुजसारखे

लाजेचे अत्यंत सुंदर आणि सूक्ष्म असे दर्शन या प्रसंगाशिवाय कुठे दिसणार ?

झाली उगा गंभीर, मजशी बोलायचे नव्हते तिला

हट्ट तर होता असा, की लाजायचे नव्हते तिला

लाजली ती आज तैसी, केव्हाच नव्हती लाजली

आज ती नुसतेच जेव्हा, लाजावयाला लागली

शृंगारातील शेरो शायरीत कधी कधी स्वैरता दिसणे साहजिक आहे.
लाजेवरचा हा एक शेर पाहा.

लाजायचे जे काय सारे, पहिल्याच दिवशी लाजली

वाटेल ते केले आम्ही, नाही पुन्हा ती लाजली

कधी कधी अपराधाच्या जाणीवेनेही लाजावे लागते.

पाहता ओशाळुनी तू, मान खाली घातली

बघवली नाही तुला ही, आग तू जी लावली

पेटती ती आग आम्ही, जन्मभर सांभाळतो

प्रीतीच्या पंथात आम्ही, अग्निपूजा मानतो

तरुणांच्या दृष्टीला खेचून घेणाऱ्या उरोजांबद्दल कधी असेही वाटते
काय बघा.

राहून पदराआड ज्यांनी, नजरेस माझ्या बांधले

हे बरे की त्यास तूही, आहेस पक्के बांधले

हे खरे, आम्हास त्यांची काही दया येऊ नये

वाटते; त्यांना तरीही, ही दशा येऊ नये

अशा तऱ्हेने उरोजांना बांधून काही न्यायबुद्धी दाखविणाऱ्या प्रेयसीला
असेही ऐकण्याचा प्रसंग येतो.

बांधुनिया तू त्यांस अपुली, न्याय बुद्धी दाविली

दीनता आम्ही तुला पण, केव्हाच नव्हती दाविली

ऐसे नव्हे, आम्हास कोणी, न्याय द्यावा लागतो

घेऊ तया पाहून, काही काळ यावा लागतो

न्यायदानाची नका, ही ऐट आम्हा दाखवू

केव्हातरी नक्कीच त्यांना, हात आम्ही दाखवू

रक्षिण्या सामर्थ्य यांना, पदरात का आहे कुठे
कळणारही नाही तया, होता कुठे, गेला कुठे

सौंदर्याने दिपून जाऊन सौंदर्यवतीचे दर्शन घडलेल्या प्रियकराची अवस्था पाहा.

पाहिले लावण्य नुसते, बघवली नाही तिला
पाहिली चंद्रप्रभा मी, चंद्र नाही पाहिला
ना कळे, सौंदर्य ऐसे पाहण्या का वाचलो
ना कळे हेही पुन्हा, पाहूनही का वाचलो

गालावर धावणाऱ्या कुंतलांना पाहून असेही वाटण्याचा संभव आहे.

बोललो नाही कधी, ना कधी बोलेल ही
यातना मी काळजाच्या, साहिल्या साहीनही
माझे असो, या कुंतलांची, येते दया मज सारखी
यांना तरी लोटू नको, तू गालावरुनी सारखी

आणखी एक कल्पना पाहा.

कुंतलांची या तुझ्या ही, पाहून सारी दुर्दशा
वाटले काहीच नाही, माझी स्वतःची दुर्दशा
आम्ही अरे, या दुर्दशेला आज जैसे सोसले
जन्मभर या कुंतलांनी, हेच आहे सोसले

वेणीचे दोन्ही पेड सोडलेल्या तरुणीस पाहून असेही का वाटू नये ?

पेड वेणीचे तुझ्या, वक्षावरी तू सोडले
रक्षिण्या धन यौवनाचे, नाग जैसे सोडले
जाणतो प्राणाहुनीही, या घना सांभाळिसी
नाकळे आम्हास, तुमची " Dog in the manger policy "

टाकिसी हळुवार अपुली, नाजूक इतकी पाऊले
 टपकती हलकेच, जैशो पारिजाताची फुले
 नाजूकता जाणून आम्ही, आधीच होती बिछविली
 पायातळी केव्हाच तुझिया, विकल हृदये आपुली
 याचे पुढील ही कल्पना पाहा.

इतका तरी हा स्पर्श हृदया, होईल होते वाटले
 इतुके तरी सद्भाग्य उदया, येईल होते वाटले
 नाजूकतेची कल्पनाही, आम्हास त्या नव्हती कधी
 गेली जरी तुडवून आम्हा, कळलेच ना गेली कधी,
 आणखी एक कल्पना वधा.

कल्पना नाजूकतेची, यायची नाही कधी
 नजरही आम्ही तिच्यावर, टाकली नाही कधी
 धाक त्या नाजूकतेचा, होता असा मी घेतला
 वाटले, सोसेल ना ती, भारही नजरेतला

कुश कटीबद्दल उर्दू शायरीत बरेच वर्णन आहे. कुशकटीच्या वर्णनात
 कटी नसल्यापर्यंतची वर्णने आपण वाचतो. एखाद्या अंगाच्या अभावामुळे
 जर नाजूकतेची वृद्धी होत असेल, तर खालील कल्पनाही स्वीकाराई का
 होऊ नये ?

सांगती, त्याच्या प्रियेला, कमर ही नव्हती कुठे
 आकारही माझ्या प्रियेला, कोणता नव्हता कुठे
 ऐसे नव्हे, आकार घ्याया काही कमी होते तिला
 भारही साकारतेचा, सोसला नाही तिला

प्रेयसीच्या फोटोच्या स्वप्नात घेतलेल्या चुंबनाने तिला त्रास झाल्याचे
 वर्णन नाजूकतेच्या दर्शनासाठी केलेले आढळते. खालील खाईत ह्या

कल्पनेच्याही पुढे थोडी जास्त अशी उडी मारून बघितली आहे.
 नुसती जशी डोक्यात आली, चुंबनाची कल्पना
 गोऱ्या तिच्या गालावरी, उमटल्या साऱ्या खुणा
 पाहून हा परिणाम माझे, काळीज जैसे थांबले
 कल्पनेचे खेळ माझे, तेथेच नव्हते थांबले

शायरी या काव्य प्रकारात भावनांची आर्तता, सूक्ष्मता कशी असते ते
 बघू या.

आसू विना इष्कात आम्ही, काय दुसरे मिळविले ?
 दोस्त हो, माझे. असो, तेही तुम्ही ना मिळविले
 वेगळे सौंदर्य यांचे, जात यांची वेगळी
 आसवे इष्कातली या, असतात काही वेगळी
 आता कुठे दैवात होती, आमच्या ही आसवे
 आजवरी यांच्याचसाठी, गाळली मी आसवे
 ही अल्पसंतुष्टता बघा,
 जे मिळाले त्यातही, धन्यता मानू अम्ही
 केलास जो इन्कार त्याचे, दुःख ना मानू अम्ही
 ऐसे नव्हे, की अम्हा इन्कार तू नुसता दिला
 नसता दिला कोणीच ऐसा, दर्द तू आम्हा दिला

प्रेयसीच्या मीलनावरील काही ओळी पहा.

वास्तवाच्या या जगी ना मीलनाची आसही
 सोडुनी तू स्वप्न माझे, का इथे आलीस ही
 वाटते की जीवनी या, काहीच नाही राहिले
 स्वप्नातही पण आज माझ्या, काहीच नाही राहिले
 तशीच खालील कल्पना बघा.

आजवरी नुसतेच होतो, स्वप्नात तुजला भेटलो
हे खरे, की आज ऐसे, प्रत्यक्ष आहो भेटलो
हाय, माझ्या दुर्दशेला, अंत नाही राहिला
प्रत्यक्षतेचाही आम्हा ना, विश्वास आता राहिला

खालील ओळीत काही निराळी कल्पना दिसेल. प्रियकराच्या स्वप्नात
जाऊनही त्याला भेट देणाऱ्या प्रेयसीबद्दल प्रियकराला काय वाटते ते पाहा.

येऊनही तेथे अम्हा, भेटूनी ना गेलीस तू
ऐकतो स्वप्नात माझ्या, येऊनी गेलीस तू
यातही उपकार आम्हा, काही कमी ना वाटले
स्वप्नातही येशील ऐसे, स्वप्नात नव्हते वाटले

स्वप्नातल्या मीलनातही प्रियकर कसा संतुष्ट आहे हे बघा.

ऐसी जरी स्वप्नात माझ्या, येऊनी गेलीस तू
मानेन की, प्रत्यक्ष जैसी, भेटूनी गेलीस तू
का म्हणू ते स्वप्न, आणि का म्हणू ही जागृती
काय मोठे त्यात, आम्ही त्यालाच मानू जागृती

प्रियेचा ध्यास वर्णन करणाऱ्या खालील दोन रुबाया बघा.

सांगती की झोप त्याची, चोरुनि नेली तिने
आज माझी जागृती ही, चोरुनि नेली तिने
आज ही सौंदर्य सारे, भोगतो दोहोतले
विरहासवे या जागृतीच्या, भासही स्वप्नातले

जागेपणीही तेच आता, स्वप्न मी बघतो इथे
इतुकेच की, स्वप्नातली त्या, साकारता नाही इथे
हे खरे, स्वप्नात जैशी, तैसी इथे नाहीस तू
येथे जशी आहेस, तैशी स्वप्नातही नाहीस तू

मराठी शायरीतील इष्कविषयक दृष्टि काही निराळी असावयाला पाहिजे.
स्वतःच्या सम्मानाची विसंगत असा इष्क येथे दिसणार नाही.

हसतील ना कुसुमे जरी, ना जरी म्हणतील ये
पाऊल ना टाकू तिथे, बाग ती अमुची नव्हे
भ्रमरापरी सौंदर्य वेडे आहो जरी ऐसे अम्ही
इष्कातही नाही कुठे, भिक्षुकी केली अम्ही

खेळलो इष्कात जैसे, खेळ काही खेळलो
लोळलो मस्तीत, नाही पायी कुणाच्या लोळलो
अस्मिता, इष्कात साऱ्या, केव्हाच नाही विसरलो
आली तशीही वेळ तेव्हा, इष्क सारा विसरलो

ना म्हणू, इष्कात कोणी, पाऊलही टाकू नका
फक्त अपुल्या विकलतेला, दीनता मानू नका
सौंदर्य तर या दीनतेचे, भोगायचे असते इथे
ऐसे नव्हे, की दैन्य नुसते, भोगायचे असते इथे

दोस्त हो, हा इष्क काही, ऐसा करावा लागतो
ऐसे नव्हे, नुसताच येथे, जीव द्यावा लागतो
वाटते, नागीण ज्याला, खेळण्या साक्षात हवी
त्याने करावा इष्क, येथे छाती हवी, मस्ती हवी

इष्कातही मागे कुणाच्या, धावलो नाही कधी
सोसले सारेच जैसे, काहीच ना झाले कधी
चाटता येती जरी, कुत्र्यापरी आम्हा पदे
मिळती अरे. आम्हासही काँग्रेसची मंत्रीपदे

हे खरे लैलास अमुच्या, आहे प्रभूने निर्मिले
लैलातले सौंदर्य सारे, आम्हीच आहे निर्मिले
ना कुणी, रडवील आम्हा, ना मेनका ना उर्वशी
आम्ही म्हणू ती मेनका, आम्ही म्हणू ती उर्वशी

रडलो आम्ही इष्कात जेव्हा, आम्हा रडावे वाटले
तेव्हा नव्हे, इष्कास जेव्हा, आम्ही रडावे वाटले
इष्कातल्या आसूवरी हा, अधिकार ज्याला लाभला
नुसताच नाही इष्क त्याला, मोक्ष आहे लाभला

बर्बादीची दीक्षा जशी, इष्कात आम्ही घेतली
इष्कही बर्बाद करण्या माघार नाही घेतली
ना रडू नुसतेच, नुसते हाय ना आम्ही करू
आहो शिवाचे भक्त आम्ही, हेही करू, तेही करू

ना म्हणू इष्कातले या, सौंदर्य त्याला समजले
ज्ञाल्यावरी बरबाद, ज्याला, बरबाद झालो समजले
मद्यात ही सांगा नशा, मग काय आहे राहिली
ज्ञाल्यावरी बेहोष, जेथे जाणीव काही राहिली
ऐसे नव्हे, की ही नशा, कोणासही ना समजते
समजते दुसऱ्यास, ज्याची, त्याला कधी ना समजते

इष्काचा काल संपून गेल्यावरही तीच धुंद राहत नाही असे नव्हे, ती
जास्तीच वाढण्याचा संभव आहे.

आता कुठे त्या मेनका, मी कोठून आणू उर्वशी
आज तर नाही उशाशी, फाटकी साधी उशी

सांगतो, नाही तरीही, इष्क काही संपला
संपला जो काय त्याचा, पूर्वार्ध नुसता संपला

आज त्या सान्या स्मृती, आहेत माझ्या भोवती
वाटे जसा मी इंद्र आणि, अप्सरा या भोवती
दोस्त हो, इष्कातही ह्या, काही कुठे नाही कमी
होते कमी तेव्हाच, तेव्हा आसवे होती कमी

त्याला कुठे का इष्क ऐसे, आहे मिळाले नावही
नावासही ना हाय जेथे, ना आसवांचे नाव ही
आसूविना जो इष्क येतो, कोणासही तो भोगता
भोगता इन्द्रास येतो, कुत्र्यास येतो भोगता

अखेर इष्कातील विफलतेची जाणीव झाल्याशिवाय राहत नाही. याच
विफलतेत अध्यात्म प्रवणतेची बीजे आहेत.

सारखा होता पुढे, चेहरा हसरा तिचा
होतो अशा मस्तीत जैसा, वेणीतला गजरा तिचा
प्राशुनी बेधुन्द होतो, मदिरा तिच्या अधरातली
नव्हतो जसा दुनियेत, होतो कल्पवृक्षाच्या तली
चांदणे नुसतेच होते, जीवनी या पसरले
वाटले दुर्दैव जैसे, साफ मजला विसरले
अर्थ दुसरा जीवनाचा, कळलाच ना मजला कधी
आज जो कळला तसा, ना कळो कोणा कधी
दोस्तहो, इष्कात सान्या, हेच असते व्हायचे
हेही जरी ना व्हायचे, तर काय दुसरे व्हायचे
इष्कातले भवितव्य आम्हा, आधीच होते समजले
उतरलो इष्कात जेव्हा, तेव्हाच होते समजले

नाही तरी इष्कातुनी या, काही नको होते मला
 आसवे येथील काही, गाळायची होती मला
 यांचे विना ही सांगती जे, अध्यात्म काही समजला
 अध्यात्म राहो दूर, त्यांना इष्कही ना समजला

नुसताच नाही इष्क सारा, समजला आता मला
 वैयर्थ सान्या जीवनाचा, समजला आता मला
 ना कुठे गेलो, कुण्या साधूकडे ना पोचलो
 नुसताच केला इष्क, आणि या पदाला पोचलो

जळलो असे इष्कात, जैसे कोळसे झालो अम्ही
 सागरी आता भवाच्या, बुडणारही नाही अम्ही
 घ्या जरा ऐकून, असलो ऐसा जरी सामान्य मी
 उतरावया भवपार नुसता, इष्कही नाही कमी

काही झाले तरी इष्कातले सौंदर्य अवीटच आहे. केव्हा तरी आपण
 होऊनच या विषयाची रजा घेण्यात शोभा आहे.

कुंतलानो, अचलानो, द्या रजा घ्या शुक्रिया
 वेगळ्या विश्वात आता, आहे निघालो जावया
 मानतो आभार तुमचे, मानतो उपकार मी
 निर्भत्सिण्या तुम्हास, नाही साधू कुणी वा संत कमी

ऐसे नव्हे की आजही, कंटाळलो तुम्हास मी
 सौंदर्य का विषयातले या, केव्हा कुठे होते कमी
 आज घटिका जीवनाची, संपावयाला लागली
 शुक्रिया, दारी कुणाची, चाहूल येऊ लागली

जीवन

आयुष्याचा संध्याकाल, हाच जीवनविषयक काव्यनिर्मितीचा खरा काल आहे. एखादी गोष्ट संपण्याच्या वेतात आली, की तिची किंमत कळू लागते.

मृत्युची छाया जशी, ही स्पष्ट होऊ लागली
तेव्हा कुठे या जीवनाची, ओढ वाटू लागली
मध्यान्हीचीही सोय जेव्हा, एकही ना राहिली
तेव्हा कुठे चूर्ण विनाही, भूक वाढू लागली

याच कालात माणसाला वैभवात घालवलेल्या गतकालाची आणि वर्तमान-कालाची तुलनेने जाणीव होऊ लागते आणि त्याच्या डोळ्यांत आसवे चमकू लागतात.

भूतकालाची स्मृती, ना जरी होती मला
वर्तमानाची व्यथा ही, ना कधी होती मला
हासू नका, पाहून माझ्या, आसवे नयनातली
सांगतो, ऐसे रडाय़ा, खूप पुण्याई हवी

त्याला त्याचा गतकाल आठवतो.

होती अशीही वेळ, सारे नम्र होते मजपुढे
झेलण्याला शब्द माझा, होते उभे मागे पुढे
आता कुठे तो काल, त्याची खूणही ना राहिली
आसवे माझीच माझ्या, काबूत नाही राहिली

आजपर्यंत तो दिमाखाने जगला होता. लाजणे किंवा ओशाळणे त्याला माहीत नव्हते पण—

जीवनाती आज माझ्या, इतुकेच होते राहिले
लाजलो नव्हतो कधी ते, लाजावयाचे राहिले
निर्लज्जता माझी मलाही, सोडील नव्हते वाटले
निर्लज्ज पण आहे अशी, काही हिला ना वाटले !

वर्तमानकाली विपन्नतेचा प्रतिकार आपण निर्लज्जतेशिवाय करू शकलो नाही याची त्याला कृतज्ञतापूर्वक जाणीव असते.

निर्लज्जता थोडी जरी या, जीवनी असती कमी
लावला केव्हाच असता, माझ्या गळ्याला फास मी
अजवरी मी व्यर्थ तिजला, निर्भत्सले या जीवनी
वाटे, अता पण जीवनी यां, ही खरी संजीवनी

तिच्याच आधारावर आज तो कोणत्याही परिस्थितीला तोंड देऊ शकतो.

जीवनी या काल हाही, पाह्यचा होता मला
रस्त्यातल्या पत्रावळीही, संपदा वाटे मला
झालो असा निर्लज्ज, की मी आनंदुनी त्या चाटतो
कुत्रा जसा निःशंक तुमची, ताट वाटी चाटतो

अशाही परिस्थितीत त्यास काही वाटेनासे होते, इतकेच नव्हे तर त्याला जीवनात काही वेगळा अर्थ दिसू लागतो.

जीवनांती खास तैसे, काहीच नव्हते राहिले
होते जरा अपमान थोडे, व्हावयाचे राहिले
ओळखीही दुर्दशेशी, व्हायची होती खरी
आता कुठे या जीवनाला, पूर्णता आली खरी

वर्तमानकालात त्याला आप्तदृष्ट राहिलेले नसतात. तरीही लोचटासारखे त्यांच्याशी त्याला चिकटून बसावेसे वाटते. त्याला त्याच्या अवशतेची जाणीव आहे.

माझा तरी कोणा म्हणू, माझा कुणी ना राहिला
नुसताच आहे शब्द, त्याला अर्थ नाही राहिला
आता कुठे हा अर्थ सारा, समजला शब्दातला
समजला आहे तरीही, नुसताच पण शब्दातला

त्याला सर्वजण विसरलेले असतात, पण हा कोणाला विसरू शकत नाही.

सारे मला विसरोत त्याचे, वाईट ना वाटे मला

वाटते वाईट त्यांना, विसरता ये ना मला

वाचला वेदांत, आणि क्षणमात्र त्यांना विसरलो
दोस्तहो, दुसऱ्या क्षणी, मी वेदांत सारा विसरलो

आपले कुणीच नाही ही जाणीव त्याला एका महान अध्यात्मिक तत्त्वाचे दर्शन घडविते.

कोणीच ना माझे खरे, सिद्धांत हा खोटा नव्हे
सारेच माझे आप्त, हेही खरे, खोटे नव्हे
कोणीच ना माझे जसे, हे समजावयाला लागते
सारेच माझे आप्त हेही, तेव्हा कळायला लागते

कोणीच आपले नसते हे समजून आल्यावरही याला त्याच्या आप्तेष्टांबद्दल जी ओढ वाटते त्याचा हा धिःकार करू लागतो.

नावही माझे जयांनी, केव्हाच होते टाकले
हाय ! मी त्यांच्याच साठी. प्राण माझे टाकले
दारिद्र्य नुसते वाङ्मयी या, आज मज दिसते इथे
निर्भर्त्सिण्या अपणा पुरेसा, शब्दही नाही इथे

आज असा तो एकटा फेकला गेला आहे. तरीही मी एकटा नाही अशी तो आपली समजूत करून घेतो.

नाही जराही खेद, नाही, कोणी जरी माझ्या सवे
आहेत माझ्या सोबतीला, अनमोल माझी आसवे
प्रारब्धही पण नेहमीचे, आहेच माझ्या सोबती
दोस्तहो, मरणातही या, काल आहे सोबती

आतापर्यंत त्याला त्याच्या आसवांची तरी सोबत होती पण आज—

आवेग माझ्या भावनांचे, ना कळे गेले कुठे
ना कळे, की आज माझी, आसवे गेली कुठे
हाय ! माझ्या जीवनी या, सारेच काही संपले
संपले केव्हाच हासू, आज आसू संपले

ही विफलता फार वेळ टिकली नाही. आणि तो धैर्याने दुर्दैवालाच खुशारू

आव्हान देऊ लागला.

फेडून घे अर्मान, दैवा, मागेपुढे पाहू नको
नाही कधी म्हणणार मीही, आता पुरे, आता नको
भोगले आहे अम्हीही, भोगावया जे पाहिजे
जीवनी, आता अम्हाही, चेंज थोडा पाहिजे

त्यानंतर त्याला बरबादीची नशा चढल्यासारखी झाली आणि या नशेची
तहान जास्तच वाढू लागली.

हे खरे, की जीवनी या, बर्बाद झालो एकदा
वाटते वाईट झाले, बर्बाद नुसता एकदा
कूशता या दुर्दशेची, आज मज कळते खरी
बर्बादीची ही हौस माझ्या, हाय ! ना झाली पुरी
दुर्दशा म्हणजे आपल्याच दुष्कृत्यांचे फळ आहे, ही त्याला जाणीव आहे.
बर्बादीचा या आज आम्हा, ना खेदही ना खंतही
झाले उगा बर्बाद येथे, सत्शील तैसे संतही
इतुका तरी संतोष आहे, आज हा अमुच्या मनी
झालो स्वये बर्बाद, आम्हा बर्बाद ना केले कुणी

दुर्दशा आपण होऊन कोणाकडे जात नसते हे याला माहीत आहे.
आपल्या दुर्दशेबद्दल आपणच जबाबदार असतो हे तो नाकबूल करीत नाही.
जीवनी या फक्त आहे, आम्ही आम्हाला मारले
आम्ही अरे, जाणून, डोळे, दुर्दशेला मारले
दोषही याचा कधी, नाही कुणा मी लावला
लावला जो काय नुसता, हात भाली लावला

आपण असे करण्यास काही चुकलो किंवा काय याचा तो विचार करतो.
त्याला असेही वाटते, की त्याच्या हातून चूक झाली नाही.

दोस्तहो, इतुकाच होता, जीवनी माझा गुन्हा
बर्बादीलाही, हाय ! माझ्या, हाच पण ठरला गुन्हा

पुसती मला, का रे असा या दुर्दशेला भाळला
सांगतो, की कोणताही, मर्द असता भाळला

आज तर त्याला त्याच्या उध्वस्त जीवनाचाही उन्माद चढला आहे.

पाहिले ऐश्वर्य तेही, आहे तुम्ही जे पाहिले
पाहिले जास्तीच आम्ही, बर्बादीचेही पाहिले
राखेतली या धुंद आहे, फक्त दोघा समजली
समजली आम्हास आणि, शंकराला समजली

आपल्या विषयोन्मुखतेचा परिपाक म्हणजे इहलोकातली दुर्दशा आणि
मरणोत्तर नर्कवास हे समजून आल्यावर तो परमेश्वराशी भांडू लागला
आहे आणि परमेश्वराने केलेला अन्याय तो त्याचे समोर सांगत आहे.

भगवान् अरे, नुसते कुठे, तू काळीज अमुचे निर्मिले
आहे तुझ्या दुनियेत साऱ्या, सौंदर्य आम्ही निर्मिले
नातरी सारेच असते, पाषाण हे सारीकडे
श्वापदे असतो आम्ही, असतो जसे मुंग्या किडे
नुसतेच ना सौंदर्य, तुमच्या दुनियेत आम्ही ओतले
मानुनी सर्वस्व तिजला, प्राण येथे ओतले
बदला परी याचा प्रभो, काय तू आम्हा दिला
आम्ही दिले सौंदर्य आणि, नर्क तू आम्हा दिला

तो पुढे म्हणतो,

जाणतो, याला जरी, ओशाळला नसतास तू
लपलासही नसतास ऐसा, निर्गुणाच्या आड तू
केली क्षमा आम्हीच, आम्हा हेही करावे लागते
करण्या क्षमा दुसऱ्यास, भगवन्, माणूस व्हावे लागते
तो दिमाखाने परमेश्वरास हेही सांगतो.

आलो तुझ्या दुनियेत नव्हतो, चोर वा डाकू आम्ही
एकही ना चीज इथली, घेऊनी गेलो आम्ही

तेही असो, अमुच्या सवे, आणीला ज्याला इथे
भगवन् अरे, तो देहही मी, सोडुनी गेलो इथे

पण असे प्रत्येकाशी भांडून कसे जमणार ? कोणाशीही न भांडता, कोणा-
वरही आरोप न करता आणि परिस्थितीने चिडून न जाता धैर्याने शंकरा-
सारखे परिस्थितीले हलाहल पिऊन टाकण्यातच शोभा आहे.

वार शस्त्रांचे कसेही, येतील सारे सोसता
त्यालाच मानू शूर, ज्याला, अपमान आले सोसता
मानतो प्रत्यक्ष लक्ष्मी, तेथेच आहे उतरली
वैभवाची ऐट ज्याच्या, दैन्यातही ना उतरली

वार्धक्य आलेले असते, “ मी म्हणेन ते झालेच पाहिजे ” हा हट्ट सोडून
द्यावा लागतो.

बोललो नसतो कधी, ‘ होवो सुखे जे व्हायचे ’
मानिले हासून नसते, ‘ ऐसेच असते व्हायचे ’
साधूपरी या रागलोभा, नसते अम्हीही सोडले
अम्हासही नसते जरी का, यौवनाने सोडीले

कल्पनेतले विश्व विसरून वास्तव्याच्या जगात आपली काय किंमत आहे
हे ओळखले पाहिजे.

खूप होता गर्व मजला, की नव्हे सामान्य मी
कल्पना विश्वात होती, जैसा कुणी सम्राट मी
जुळविले पण हात जेव्हा, वास्तवाशी मी जरा
कळले मला, माझ्याहुनि, कोल्हा बरा कुत्रा बरा
यापुढे आम्हाला विषयात सौंदर्य दिसत नाही असे नव्हे, पण—
थोडे जरी हासून कोणी, बोलले अमुच्या सवे
येतो भरोनी ऊर आणि, येतात नयनी आसवे
ऐसे नव्हे, सौंदर्य ना मी, हास्यात आता पाहतो
आरंभ साऱ्या दुर्दशेचा, हास्यात आता पाहतो

कधी असेही वाटते, की मी तुमच्यासमोर माझ्या दुःस्थितीचे वर्णन का करीत आहे ? मी एवढेच सांगेन, की हे माझ्याकरिता मुळीच करित नाही.

बाजार माझ्या यातनांचा, मांडला जाहीर मी
जोगिया गाऊ नये तो, गाईला चौघात मी
दोस्तहो, सांगू खरं, निर्लज्ज का झालो असा
वाटले माझे असो, तुम्ही तरी थोडे हसा

कोणत्याही परिस्थितीत आपला आत्मविश्वास नष्ट न झाला पाहिजे. भंगलेल्या व छिन्नविछिन्न झालेल्या मूर्तीच्या चेहऱ्यावरील भाव नष्ट झालेले नसतात. अमुक मूर्ती हसरी आहे, अमुक समाधिस्थ आहे असे ओळखता येते.

भंगल्या मूर्ती, तयांचे भाव नाही भंगले
भंगले मंदीर, त्याचे शिल्प नाही भंगले
जीवनी बर्बादीलाही, झेलुनीया येथे अम्ही
आहो उभे तैसेच, जैसी वेरुळची लेणी अम्ही

हे खरे, की आपणच आपल्या अवस्थेला कारणीभूत असतो. आपल्या कृत्याबद्दल थोडा खेदही वाटावयाला हवा. पण ह्या आत्मनिंदेला काही मर्यादा हवी.

मी तरी ही आत्मनिंदा, का करावी एवढी
निर्भत्सिण्या आम्हास सारी, दुनियाच आहे एवढी
जीवनी या पौरुषाची, साथ घ्यायला हवी
निर्भत्सिण्या नुसतेच अपणा, लाज वाटाया हवी
नाही तरी, दुसऱ्याची एवढी पर्वा का करायची ?
नाही तरी या दो दिसांचे, पाहुणे येथे अम्ही
आज नाही, तर उद्या, पश्चा तरी जाऊ अम्ही
जाणतो, येथे पुन्हा, परतून नाही यायचे
द्या शिव्या, काही करा, काय अमुचे व्हायचे

जीवनाच्या संगीतात कोणताही राग आळविता आला पाहिजे.

अजवरी बेधुंद जैसा, मांड आम्ही गाईला
त्याच त्या तल्लीनतेने, जोगियाही गाईला
कळते आम्हा इतुकेच, आम्हा बेधुंद आहे गायचे
दोस्तहो, हे दैव जाणे, काय केव्हा गायचे

गतकालाच्या स्मृतीनेच वर्तमानकाली दुःस्थितीची तीव्रता वाटत असते.
आज आम्ही या स्थितीच्या पार गेलो आहोत. पूर्वस्मृतींमध्ये आम्हाला
विकल करण्याचे सामर्थ्यही उरले नाही.

आजही सारी स्मृती, येते अशी डोळ्यापुढे
बाहुली निर्जीव जैशी, नाचवी कोणी पुढे
आपुल्या निस्तेज नयनी, जेव्हा मला ती पाहते
पाहतो मीही जसे, की प्रेत प्रेता पाहते

जीवनाच्या प्रयोजनाचा सूक्ष्म विचार करीत असता असे वाटू लागते की,
आसू गाळणे ही जीवनाची शोभा आणि उद्देश आहे. तसेच या जीवनाचा
खरा आधारही आसवेच आहेत. आम्हाला याची जाणीव होती. आणि
म्हणूनच आजपर्यंत आम्ही यांना सांभाळून ठेवले होते.

आसवे इतुक्याचसाठी, नाही कधी मी गाळली
गाळायची होती अशी की, नसतील कोणी गाळली
अजवरी या आसवांना, जाणून मी सांभाळले
आज या वृद्धापकाळी, यांनी मला सांभाळले

अंतकाल समीप आला असता त्या वार्धक्यात आम्ही आसू वाहत आहोत
असे तुम्हाला वाटले पण—

समजू नका की, आसवे नयनातुनी या वाहतो
अस्तास माझ्या यौवनाच्या, अर्ध्या आम्ही वाहतो
जाणतो, हा सूर्य आता, उगवायचा नाही पुन्हा
जीवनाची, वेल आता, बहरायची नाही पुन्हा

आता तमाशी गाठ आहे, येथून अमुची व्हायची
 आता परोक्षा पौरुषाची, येथेच आहे व्हायची
 होती अम्हा जाणीव, याला सज्जही आहो अम्ही
 राहण्या गाफील कोणी, नेहरू नाही अम्ही
 या तमाची ना तमा, आम्ही असे साधे नव्हे
 आहो ऋषीचे पुत्र, कोणी रस्त्यातले कुत्रे नव्हे

जीवनाचे प्रयोजन आणि शोभा रडण्यातच आहे. हा सिद्धांत आम्ही
 भगवान कृष्णाला समजावून सांगत आहोत. या जन्माशिवाय कुठेही रडता
 येणार नाही. जन्मण्याआधी रडावयाला मिळाले नाही. मेल्यानंतरही रडायला
 मिळणार नाही. म्हणून याच जन्मी आम्हास रडू दे, असे आम्ही देवाला
 म्हणतो. 'मा सुचः'चा तुझा सिद्धांत चूक आहे असे आम्ही त्याला सांगत
 आहोत.

रडताच ना आले अम्हा, जन्मण्या आधी कधी
 येईल का रडता पुन्हा, मेल्यावरी आम्हा कधी ?
 वाटले, की याच साठी, जन्म घ्यावा एकदा
 वाटले फेडून घ्यावी, हौस तीही एकदा
 आरंभही मी जीवनाचा, रडण्यातुनी केला सुरू
 अंतावरी राहील वाटे, कार्य हे माझे सुरू
 आता जसा निःशंक रडण्या, सरसावलो थोडा पुढे
 आले स्वये भगवान, आणि टाकली गीता पुढे
 याही जरी जन्मात आम्हा, देईल ना कोणी रडू
 मी तरी सांगा अता, कोठे रडू, केव्हा रडू ?
 बोललो, रडलास तूही, हरवता सीता तुझी
 रडता अम्ही, आम्हा पुढे, टाकसी गीता तुझी
 ओशाळला ऐकून, झाली, सारी स्मृती त्याला पुनः
 भगवानही, मी काय सांगू, माझ्या पुढे रडला पुनः

आसवे त्याचीच पुसली, नयनातली आम्ही स्वये
प्रार्थुनी म्हणतो कसा, 'सांगू नको कोणास हे'
बोललो की 'व्यर्थ आहे, सारी अशी शंका तुझी'
राखायची आहे मलाही, परमेश्वरा अब्रु तुझी
रडण्यातही सौंदर्य माझ्या, ना जरी बघते कुणी
भगवन अरे, ही शायरीही ऐकिली नसती कुणी
तूच ना रडलास देवा, रडले मुनी रडले ऋषी
'तस्मादपरिहार्यर्थे न त्वं शोचितुमर्हसी'

जाणतो देवा अम्हीही, रडण्यास या भ्यालास ते
'क्लैव्यं मा स्म रामःकृष्ण । नैतत् त्वै उपपद्यते ।'
चारुता हास्यात तैसी, रडण्यातही आहेच ती
मानतो इतुक्याच साठी, 'धीरस्तत्र न मुह्यति ।'
सिद्धांत ऐसा आसवांचा, त्यालाच मी सांगितला
होता जसा युद्धात त्याने, कुंती सुता सांगितला
बोलला, 'साक्षात् अविद्यानाथ आम्ही पाहिला
पार्याहुनीही मूर्ख आम्ही, अद्याप नव्हता पाहिला

या जीवनाचा विचार केल्यावर आम्हाला स्वर्गाचीही महती वाटत नाही.

स्वर्गातहि जाऊन आता, काय मज मिळायचे
मिळविले सारेच येथे, स्वर्गात जे मिळवायचे
इंद्रा, अरे सांगू नको, त्या मेनका अन् उर्वशा
कोणा हव्या विसळून तुमच्या, या चहाच्या कपबशा
कल्पवृक्षाची तुझ्या त्या, ना अम्हा मातब्बरी
अमुच्या अरे, ह्या कुंपणाची, त्याहुनी मेंदी बरी
त्यांनाच ने स्वर्गात, ज्यांनी आस येथे भोगला
राहून नुसत्या संयमाने, वनवास येथे भोगला

मिळविण्या स्वर्गास ज्यांनी, नर्क येथे भोगला
 आम्हा कशाला स्वर्ग, आम्हा काहीच ना येथे कमी
 आहे जरा जास्तीच येथे, स्वर्गात जे आहे कमी
 आसवे आहेत येथे, दर्दहि आहे इथे
 जीवनाचा प्राण माझ्या, विफलता आहे इथे
 हे हवे आम्हास, आम्ही स्वर्ग याला मानतो
 साफल्य साऱ्या जीवनाचे, आसूत आम्ही मानतो

आसवांविषयी जितका विचार करावा तितके त्यांचे उपकारच वाटू
 लागतात.

आसवे ही आज अंती, नसती जरी का शेवटी
 विझविण्या शोकानलाया कोण होते शेवटी ?
 येउनी नयनात जैसे, गालावरी ते उतरले
 कव्हाघनाचे दूत जैसे, सांत्वनाला उतरले
 वाटले कोण्या मुनीची, साथ आहे भेटली
 वाटले की माय जैसी, लेकराला भेटली
 जीवनाचे सत्य सारे, बघण्यास जर कोणा हवे
 दोस्त हो, ते पाहण्याला, डोळे नको, आसू हवे
 आधार माझ्या आसवांचा, नसता जरी आम्हा इथे
 सांगतो नवकीच असतो, दीना परी रडलो इथे

आसवे ही जन्मभर साथ देतील असे नव्हे.

खूप माझ्या आसवांनी, साथ मज होती दिली
 ऐसी दिली, होती जशी, कोणी कुणाला ना दिली
 हाय ! तेही आज मजला, सोडून गेले एकटे
 वाटले नव्हते कधी, पण आज वाटे एकटे

जीवनाचा संपूर्ण विचार केल्यावर इथे खरोखरच काय आहे, काय असाव-
 याला पाहिजे यासंबंधी काहीच कळत नाही. मन बावळून जाते. जीवनाचा

अर्थ कळेनासा होतो. याचे उत्तर शोधून काढीत असता डोळ्यांतून आसू वाहू लागतात. उत्तराने मिळणाऱ्या समाधानापेक्षा या आसूमुळे चित्तवृत्ती स्थिर होऊ लागते.

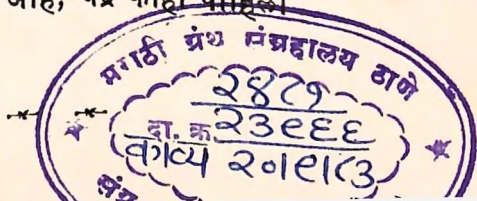
तेसाच झालो शांत मी ही, या आसवांच्या अर्णवी
शेषावरी श्रीकृष्ण जैसा, झोपला क्षीरार्णवी
काय माझ्या आसवांनी, आज मज नाही दिले
ते दिले, जे ईश्वराने, योग्यासही नाही दिले.

या योगमायेतून जागे झाले की फिरून जीवनाच्या अर्थसंबंधी विचार सुरू होतात.

अर्थ साऱ्या जीवनाचा, हाच आहे समजला
समजलो ना मी कुणा, कोणी न मजला समजला
तेहि असो, पण गर्व ज्याचा, जीवनी मी वाहिला
आज मज, त्याही यशाचा, अर्थ नाही समजला
झालो जरा बेचैन, आली डोळ्यात माझ्या आसवे
आसवांचा ही मला ना, अर्थ काही समजला
अर्थ जेव्हा जीवनाचा, सुज्ञास मी पुसला स्वये
काय सांगू त्यास माझा, प्रश्न ही ना समजला

जीवनाचा अर्थ शेवटी चंद्राकडे पाहूनच कळतो. अंतरीचे आपले दुःख विसरून जगाला हसवत राहणे, याशिवाय जीवनाला अर्थ नाही.

उजळता साऱ्या जगा, चंद्रा, जरी आले तुला
उजळता आलाच नाही, अंतरीचा तम तुला
अर्थ हाही जीवनाचा, चंद्रात ज्याने पाहिला
मानू आम्ही, त्यानेच आहे, चंद्र काही पाहिला

विनोद आणि संकीर्ण

जीवनासारख्या गंभीर विषयाचा विचार आम्हास जास्तीच गंभीर करीत जाईल. नाही तरी या उपदेशाने आम्ही विटलो आहोत.

जातो तिथे उपदेश आम्हा, सांगतो कोणीतरी

कीर्तने सारीकडे, सारीकडे ज्ञानेश्वरी

काळजी अमुच्या हिताची येवढी वाहू नका

जाऊ सुखे नरकात, आम्ही, तेथे तरी येऊ नका

असे नव्हे की काही सन्मार्ग धरू नये असे आम्हाला वाटते. पण आज इतक्या उशीरा सन्मार्गावर येऊनही काय उपयोग? जीवनाच्या परीक्षेत नापास होणार हे दिसतेच आहे.

वाटे धरू, सन्मार्ग, आता काळ थोडा राहिला

आहे कशाला व्यर्थ, आता काळ थोडा राहिला

आहे जरी नक्कीच ठरले, व्हायचे नापास मी

मिळवूनीयाही, काय आता, हस्ताक्षराचे मार्क मी

आमच्या दीर्घायुष्याचे गूढ सांगतो.

शब्दही या पौरुषाचा, बोललो नाही कधी

जगलो असे गुपचाप, जैसे जन्मलो नव्हतो कधी

दीर्घायुषाचे मर्म माझ्या, समजणे सोपे नव्हे

मृत्यूसही वाटेल, याला, हातही लावू नये

आमच्या या अशा जगण्याची परमेश्वराने दखल घ्यावयास हवी. आम्ही त्याला म्हणतो.

निर्दाळण्या दुष्टास, तुजला त्रास घ्यावा लागला

देह घ्यावा लागला, अवतार घ्यावा लागला

त्याहूनही दुर्वृत्त आम्ही, त्रासवीले ना तुला

मेलो असे गुपचाप की, हे माहीतही नाही तुला

आमच्या दीर्घायुष्यामुळे आमचा शास्त्रपुराणांवर विश्वास बसत चालला.
पुण्यात्मे अल्पायुषी असतात असे शास्त्र सांगते.

मानतो शास्त्रे पुराणे, भोळा नका समजू मला
श्रद्धा नव्हे नुसतीच येथे, आहे पुरावा चांगला
सांगती, सत्शील मरती, अल्पायुषी ते बापडे
शास्त्र सत्याचा पुरावा, हा मी उभा तुमच्या पुढे

पौरुषाने एखाद्या ध्येयाकरिता लोक का जगतात हे आम्हाला कळत
नाही. तसेच काहीही न करता आमचे तर काहीच कमी झाले नाही.

काहीच ना झाले कमी, मी काहीच ना केले तरी
घरच्याघरी वार्धक्य आले, मरणही घरच्या घरी
खूप झाले श्राद्ध, होतो त्या तिथे अदृश्य मी
आनंदलो पाहून सारे, काहीच ना झाले कमी
आयुष्यात आम्ही चुका केल्या त्या आम्हाला कळल्याही.

ऐसे नव्हे, की बेवकूफी, माझी मला ना समजली
समजली प्रत्येक वेळी, थोडी उशीरा समजली
दोस्तहो, मी बेवकूफी, फक्त, त्याची मानतो
बेवकूफीला अरे जो, बेवकूफी मानतो
यानंतर चंद्रावरची काही शिरोशायरी बघा.

चंद्रासवे राहून आम्ही, मसणातही आलो तरी
यांचे म्हणे, रॉकेट ही ना पोचले चंद्रावरी

अद्यापही मी नीलव्योमी, चंद्र नाही पाहिला
समजू नका सांगेन, तुम्हा, कोठे कसा मी पाहिला
ऐसे नव्हे, तुम्हास काही सांगू नयेसे वाटते
तुमच्या अरे, संभावितेची, शंका मनाला वाटते

जेव्हा तिचा मुखचंद्र आम्ही, जवळून अगदी पाहिला
 दुर्बिणी घेउन वाटे, चंद्र जैसा पाहिला
 चंद्रा परी ते डाग जेव्हा, गालावरी दिसले मला
 सादृश्यही उपमेतले त्या, तेव्हा कुठे पटले मला

समजू नका, की चंद्र नुसता, विहरतो तारांगणी
 आम्हासही, पण चंद्र ऐसे, संबोधिले होते कुणी
 ऐसे नव्हे, की आज सारी, संपली संबोधने
 आजही आहेत काही, वेगळी संबोधने

प्रेयसीची ही विरहावस्था बघा...

वाटले विरहात माझ्या, आसवे गाळील ती
 वाटले, चिठ्ठी तरी, काही मला घाडिल ती
 काहीच ना झाले तसे, ती विसरली होती मला
 हासुनी म्हणते कशी, 'काही कमी नव्हते मला'

आमच्या प्रणयातील ही पत्रव्यवहाराची कथा ऐका.

पत्रे तिला प्रणयात आम्ही, खूप होती घाडिली
 वाटते, होते बरे, नसती जरी का घाडिली
 घाडिली मजला तिनेही, काय मी सांगू तिचे
 सर्व ती माझीच होती, एकही नव्हते तिचे

पत्रांत त्या जेव्हा तिचेही, पत्र हाती लागले
 वाटले जैसे कुणाचे, गाल हाती लागले
 पत्रातही पण हाय तेथे, काय ती लिहिते बघा,
 माकडा, आरशात अपुला, चेहरा थोडा बघा

आज इतक्या वर्षांनंतर आम्ही ते पत्र फिरून एकदा वाचतो.

दोस्त हो, ते पत्र आम्ही, आजही सांभाळतो,
रुक्मिणीचे पत्र जैसा, श्रीहरी सांभाळतो
येतो भरुनी ऊर, आणि कंठ आता दाटतो
एकही ना शब्द तिथला, आज खोटा वाटतो

सार्थता संबोधनाची, आज ती कळली मला
वेद्यर्थता या यौवनाची, तीही अता कळली मला
नाही तरीही घोर आम्ही, सोडला काही कुठे
ऐसे नव्हे, की, माकडाला, माकडी नसते कुठे
हाही प्रसंग एका.

एकदा म्हणते कशी, ' ना कधी बोलेल मी '
' ठीक ' मी म्हणताच बोलेल, ' का बरे ! बोलेल मी '
मी म्हणालो, ' हे पहा, तू बोल वा बोलू नको
तू हवी आम्हास, बाकी, आम्हा तुझे काही नको '

ऐकुनी म्हणते कशी, ' नुसता पशू आहेस तू
वाटले नव्हते कधी, हा असा आहेस तू. '
मान्यता नुसतीच ना, शब्दा तिच्या आम्ही दिली
काय नुसत्या मान्यतेला, सार्थता, आम्ही दिली
यानंतर काही मजनूवरील शायरी बघू.

मजनु अरे, ऐसे नव्हे की, तूच लैला पाहिली
पाहिली आहे आम्हीही, नुसतीच नाही पाहिली
आम्हासही तुझिया परी, आहे रडावे लागले
इतुकेच, की आधी नव्हे, आता रडावे लागले

मजनू अरे, ऐसे नव्हे, की तूच लैला पाहिली
एकदा तिजला आम्हीही, जन्मात होती पाहिली
समजू नको, की तूच होता, मजनू जगी या एकटा
दोस्ता, अरे लैलास माझ्या, मीच नव्हतो एकटा

मजनू अरे, भलताच काही, पंथ तू हा काढला
दोस्ता, असा तू जन्म सारा, रडण्यात नुसता काढला
सौंदर्य तर आम्हासही, कळते जरा रडण्यातले
रडण्यातले तुझिया नव्हे, लैलाचिया रडण्यातले

मजनू अरे, थोडा आम्हा का, भेटला असतास तू
एकही आसू खरोखर, गाळला नसतास तू
एक नाही लाख लैला, मिळविल्या असत्या अम्ही
मिळविल्या नुसत्याच नसत्या, वाटल्या असत्या आम्ही

आम्हासही लैला कुणी, कोठे अशी असती जरी
दाविले असते आम्हीही, काय असते शायरी
दैन्य पण अमुचे असे, की मीच सारे व्हायचे
मीच मजनू व्हायचे, अन् मीच लैला व्हायचे

ईश्वरावरील काही शायरी

आम्हा हवा अन्याय, भगवन् वाटेल ते वाटो तुला
वाटते, की न्याय बुद्धी, केव्हाच ना होवो तुला
अन्याय जर देवा असा, नसता कधी तुमच्या इथे
असतो अम्ही नरकात, नसतो केव्हाच हे ऐसे इथे

भगवन् अरे, ऐसे नव्हे, अवमानिले आम्ही तुला
सांगूनियाही काय वाटे, कळणार ही नाही तुला
पापात्मता पाहून माझी, होतो असा मी लाजलो
नावही घ्याया तुझे, मी इतुक्याचसाठी लाजलो

देवा अहो, सामर्थ्य माझे, समजू नका काही कमी
तुमच्या दयेच्या सागराला, केव्हाच केला शुष्क मी
जाउ द्या गेलो तरी, नरकात आता एकदा
उतरायचा होता मलाही, गर्व तुमचा एकदा

भगवन्, तुला जर 'हाय' ऐसे, नाव असते लाभले
आम्हासही कोटी जपाचे, पुण्य असते लाभले
पाहून हे सत्कृत्य तुजला, संतोष असता लाभला
आम्हासही रडण्यात नुसता, मोक्ष असता लाभला

देवा अरे माझ्यावरी, अगदी दया दावू नको
सूटही शिक्षेतली या, काही मला देऊ नको

सांगतो, थोडा जरी का, आज झालो मुक्त मी
 ऐसे नव्हे, की तेच सारे, नाही पुनः कण्णार मी
 आम्ही स्वर्गात काय पाहिले ते पाहा.

गेलो जरा स्वर्गात बघण्या, काय आहे ते खरे
 ऐकिले जे काय आम्ही, सारेच नव्हते ते खरे
 ऐसे नव्हे, की अप्सरा, स्वर्गात नसते एकही
 इंद्रा घरी असतात साऱ्या, बाहेर नसते एकही
 सांगू पुढे, स्वर्गात आम्ही, काय जास्ती पाहिले
 कल्पवृक्षांच्या तळीही, दीन दुबळे पाहिले
 झाला जरासा भास वाटे, पाहून मजला हासले
 नुसताच होता भास, नव्हते जन्मातही ते हासले
 पाहोनिया वृक्षास सारे, होते असे संतापले
 त्यांनी अरे वृक्षास अपुल्या, नुसत्या नखांनी कापले
 वाहनाशी, साधनाशी, बैर त्यांचे एवढे
 पृथ्वीहुनी स्वर्गास सारे, पायीच आले एवढे
 बोलले जे काय त्याचा, कळला मला ना अर्थही
 समजला त्यांनाच नव्हता, स्वार्थही परमार्थही
 होते जरासे अंग त्यांनी, वस्त्रात अपुल्या झाकले
 इतुकेच जे झाकावयाचे, तेच नव्हते झाकले
 स्वर्गही वैराण करण्या, एकत्र ते होते तिथे
 दोस्तही, इथलेच सारे, सर्वोदयी होते तिथे
 क्यूमध्ये उभे राहिल्यावर कधी असाही अनुभव येतो.

लागला धक्का तिचा, जोरात पण होता मऊ
 ती म्हणे 'साँरी' मला, पण मी म्हणालो 'थँक यू'
 सुंदर तरुणीकडे सारखे बघू नये याची आम्हासही जाणीव आहे. पण

नजर खेचली जाते याला काही उपाय आहे काय ?

पाहू नये तुमच्याकडे, आम्हासही पण वाटते
पाहिले नाही तरीही, चूक केली वाटते
दोहोतुनी इतुकेच आम्ही, शोधून आता पाहिले
पाहतो आता जसे, की पाहिले ना पाहिले

आम्ही सरळ सांगणारे लोक आहोत.

येऊ नका अमुच्याकडे, अमुच्याकडे पाहू नका
इतुक्यावरीही याल तेव्हा, मागे पुढे पाहू नका
काही म्हणा आम्हास, आम्ही, सांगतो गोष्टी खऱ्या
हे पहा घरच्या घरी, आम्ही बरे, तुम्ही बऱ्या

आम्ही साऱ्या जन्मात फक्त एकदाच आमचे वचन पाळले नाही.
खरे पाहिले असता हा वचनभंग होता काय ?

जन्मात मी इतुकेच होते, पाप माथी घेतले
मागीतला मी एक, आणि लाख होते घेतले
वाटते मी व्यर्थ ऐसा, दोष लावून घेतला
वाटते अद्याप जैसा, एकही ना घेतला

आम्ही तिला पाहिले होते, पण कुठे ?

ऐसे नव्हे की मी तिला, केव्हाच नाही पाहिली
पाहिली होती तशी, नाही तशी मी पाहिली
पाहिली होती जशी ही, तऱ्हीच अगदी पाहिली
पाहिली स्वप्नात तिजला, अन्यत्र नाही पाहिली

नायलॉनचे आम्ही उपकारच मानतो.

निर्मिती नायलॉनची या, ना जरी होती कधी
सांगतो, आम्हा अभाग्या, काहीच ना दिसते कधी
पाहिल्या आहेत पूर्वी, आज ही पण पाहिल्या
आम्ही अशा जन्मात नुसत्या, साड्याच असत्या पाहिल्या

सौज या नायलॉनची, जेव्हा अशी मी पाहिली
 वाटले, नक्कीच काही, और दुनिया पाहिली
 वाटते हेही पुनः, नव्हते आम्ही हे पाह्यचे
 पाहुनी या काय, वाटे खूप आहे पाह्यचे
 काही म्हणा, पण एकदा हे असे झाले खरे
 काहीच ना केले तरीही, होती जरा नाराज ती
 वाटले, की याचसाठी, होती जरा नाराज ती
 मी म्हणालो, 'वात काही समजण्या आम्हा हवी'
 ती म्हणे, 'पुसण्यास नुसते, लाज वाटाया हवी'
 ...संतापलो ऐकून बाकी, काही मला ना समजले
 झाले पुढे जे काय आम्हा, दोघासही ना समजले
 जेथे तेथे मोठमोठी धरणे बांधण्यात एवढा पैसा कशाला खर्च करता ?
 भिजविण्या भूभाग धरणे, बांधू नका सारीकडे
 फक्त पुतळे पूर्वजांचे, उभवून द्या सारीकडे
 दृश्य तुमच्या पौरुषाचे, बघतील ते जेव्हा पुरे
 भिजविण्या भूभाग नुसते, त्यांचे अरे रडणे पुरे

आता कशाची लाज, आता काश्मीरही देऊ आम्ही
 काय त्याने भारताचे, व्हायचे आहे कमी
 दिल्ली जरी गेली तरीही, हार ना आम्ही म्हणू
 बंधुता दावू जगा, 'जय जगत्' आम्ही म्हणू
 आम्हाला शहीदांच्याबद्दल आदर आहे.

मारतो आम्ही मुले, वृद्ध बाया अर्भके
 पाहुनी निःशस्त्र जनता, नेम ना अमुचा चुके
 स्मारके त्यांची कराया, सज्जही आहो आम्ही
 म्याड ना नुसतेच तैसे, निर्लज्जही आहो आम्ही

आम्हाला शत्रूत शत्रूत्व दिसले नाही, म्हणून काय झाले ? कुठेच दिसले नाही असे नव्हे.

सांगती शत्रूस आम्ही, शत्रूच नाही समजलो
सांगू तरी मी काय यांना, काय आम्ही समजलो
ऐसे नव्हे, शत्रूत्व यांना, कोठेच नाही समजले
समजले जे काय सारे, स्वजनात अपुल्या समजले

आमची परिस्थिती फार चमत्कारिक झाली आहे. राष्ट्रातील चैतन्याकरिता अस्मिता असावी लागते हे खरे, पण आम्ही कशाची मानणार?

बोलू नका कैलास, आम्हा धार्मिकता कोठे नको
गाऊ नका शिवभूप, आम्हा जातीयता कोठे नको
आहे निधर्मी राज्य, येथे अस्मिता नुसती हवी
केव्हाच ना सांगू आम्ही, का हवी कसची हवी
युद्ध टाळण्याचे आमच्यासारखे तंत्र कोणास माहिती नाही.

उचलतो ना शस्त्र आम्ही, फक्त जोडे उचलतो
मारतो ना बॉम्ब, आम्ही फक्त डोळा मारतो
युद्ध तर अमुच्या सवे, होऊच ना देवू कधी
सांगा कसे लढतील जर का, लढलोच ना आम्ही कधी

आमची कितीही बेइज्जती होवो, आमची शांती भंगणार नाही. पर-
कियांनी केलेल्या अत्याचाराकडे थोड्या निराळ्या दृष्टीने बघितले पाहिजे.

नेवो स्त्रिया ओढून, त्यांना केव्हाच ना शत्रू म्हणू
काय मोठे त्यात, आम्ही मेव्हणे त्यांना म्हणू
सांगतो निक्षून अम्हा, शांती हवी, शांती हवी
सांगतो ती ही पुनः, अमुची नको त्यांची हवी

असे काही केल्याशिवाय युद्ध टळणार नाही. आपण स्वस्थ बसल्यास
आक्रमक संतुष्ट होतच असतो.

आज नाही तर उद्या, परवा तरी केव्हातरी
होतील ते संतुष्ट, अमुचे, इतुके जशा ऐका तरी
युद्धातले हे तंत्र जैसे, आम्हास आहे समजले
अद्यापही दुनियेत साण्या, कोणास नाही समजले

आमच्याशी खरोखरच कोणी लढण्याची काय आवश्यकता आहे.

व्यर्थ का श्रमतोस चायना, युद्ध हे आता पुरे
करण्या अम्हा बरबाद अमुची, नुसती अरे काँग्रेस पुरे
समजा जरी का वाटली, तीही तुला काही कमी
चायना, अरे देशात अमुच्या, सर्वोदयी नाही कमी

काँग्रेसमध्ये शिरलेली अव्यवहारता आणि दुबळी व खुळचट अध्यात्मता
जर नष्ट होईल तर आजही आम्हाला काय कमी आहे ?

दोस्त हो, पक्षाघातेने, बोललो ऐसे नव्हे
ऐसे नव्हे, काँग्रेस जैशी, आमुची कोणी नव्हे
नसली जरी ती आज अमुची, केव्हातरी होतीच ती
विसरलो नाही तिला, ना विसरली आम्हास ती
थकलो हिला सांगून, आहे वेडी हिची अध्यात्मता
अध्यात्मतेवाचून आम्हा, शत्रूच नाही कोणता
इतुके जरी वैगुण्य अपुले, दैवे हिला कळले पुरे
शत्रूसवे लढण्यास अमुचे, प्रेत ही नुसते पुरे

भारताची भूमी ही वीरप्रभू भूमी आहे.

ऐसे नव्हे, की भारती या, बुद्ध नुसता जन्मला
नुसताच नाही बुद्ध, येथे आहे शिवाजी जन्मला
वीरतेची भारती या, ना कमी झाली तरी

इतिहास अमुच्या पौरुषाचा, इतिहास ना झाला कधी
चीनचा उद्देश भारतावर आक्रमण करावयाचा आहे असे नव्हे.

जन्म यावा भास्ती या, वाटते सर्वास ही
वाटते सर्वास तैसे, वाटते चायनासहि
इतुके खरे की, जन्म त्यांना आला जरी नाही इथे
वाटते नक्कीच त्यांना, मृत्यू तरी यावा इथे

मृत्यू

मृत्यूला आम्ही आजच बघत आहोत असे नव्हे.

ऐसे नव्हे, मृत्यूस आम्ही, केव्हाच नाही पाहिले
खूप आहे पाहिले त्या, प्रत्येक जन्मी पाहिले
मारिले आहे आम्हीही, मृत्यूस या प्रत्येकदा
नुसतेच ना मेलो आम्ही, जन्मलो प्रत्येकदा

मृत्यूच नसता तर किती भयंकर प्रसंग आला असता

आपुल्या मागे असा हा, मृत्यू जरी ना लागता
आपणा अपुल्याच हाती, फास घ्यावा लागता.
झालो आता निःशंक, आता ना कधी कोणा डरू
आहे आम्हा विश्वास, आम्ही केव्हा तरी नक्की मरू

आम्ही जन्मभर आमच्या शेजाऱ्यांशी कधी शब्दही बोललो नाही. आम्ही
मेल्यावर त्यांना जो त्रास झाला त्याच्या आठवणीने आमचे हृदय भरून येते.

ओळखी नव्हती, तरीही, भेटावया आले मला
तिरडीवर बांधून, अपुल्या खांद्यावरी नेले मला
ना कळे, की पूर्व जन्मी, काय मी त्यांना दिले
इतुके खरे, मी आज त्यांना, 'थँक्स' ही नाही दिले.

मृत्यूचे भय पार उडून जाण्याकरिता असेही व्हावे लागते.
 ना जरी संसार सारा, रुक्ष हा होता असा
 जिकता आलाच नसता, आम्हासही मृत्यू असा
 वेगळा उत्साह काही, आज वाटू लागला
 आज तर प्रत्यक्ष मृत्यू, आप्त वाटू लागला

आमची अशी समजूत होती की आम्ही मेल्यावर कोणाला वाईट वाटेल
 पण—

कफन माझे दूर करूनी, पाहिले मी बाजूला
 एकही आसू कुणाच्या, डोळ्यात नाही पाहिला
 बघुनी हे, माझेच आसू, घाबले गालावरी
 जन्मभर हसूनही मी, रडलो असा मेल्यावरी

आमच्याकरिता कोणीच रडले नाही हे बघून आम्हाला राग का येणार
 नाही ? आपल्यातल्या एका समाजाची आम्हाला आठवण झाली. त्या
 प्रांतातील समाजात मृतांच्या करिता रडण्याची एक प्रथाच पडून गेली आहे.

सूडही याचा तसा, नाही कधी मी घेतला
 जन्म ही पुढचाच माझा, अजमीरला मी घेतला
 एकही रडल्याविना, ना राहिला तेथे कुणी
 इतुकेच, की तेथे तसा, फुकटात ना रडला कुणी

आता या वृद्धापकाळी आम्ही रडण्याला सुरुवात केली आहे. आम्हाला
 आता मृत्यूचीच काळजी उत्पन्न झाली आहे. त्याच्याच हिताकरिता त्याने
 आम्ही रडण्यास प्रारंभ करण्याच्या पूर्वीच यावे अशी आम्ही त्यास विनंती
 करित आहोत.

मृत्यो ! अरे, आधीच जण ना न्यावया येतील तू
 आसवांच्या सागरी या, कोठे तरी बुडशील तू
 वाटते चिंता तुझी, काय मी सांगू तुला
 मृत्यो ! अरे, मृत्यू असाही केव्हाच ना येवो तुला

माझ्या घरी माझा एक तरुणपणाचा मोठा फोटो होता. मी मेल्यानंतर फोटोच्या रूपाने जिवंत राहीन असे मला वाटले. म्हणून एकदा मेल्यानंतर मी लिंग देहाने घरी येऊन पाहिले.

मेल्यावरी ही एकदा मी, परतुनी आलो घरी
तेच होते दार, आणि, तीच होती ओसरी
होती तिथे तसबीर माझी, भिंतीवरी त्या टांगली
खूप होती धूळ, आणि कसच होती लागली
द्रवलो तिला पाहून, होती शेवटी माझीच ती
दिसली, मला पण आज माझ्या, प्रेताहुनी निस्तेज ती
या नंतर तसबीर माझ्याशी बोलू लागते,
बोलली, की का बरे, नेलेस ना मजला सवे
आहे इथे का, सांग कोणी, पुसण्यास माझी आसवे
हीच का, होती अशी, माझ्यावरी माया तुझी
टाकुनी गेलास तिजला, प्रत्यक्ष जी छाया तुझी
बोलली, हेही तुला का, सांगावयाला लागले
मेल्यावरी, जगण्यास वेड्या, खूप कीर्ती लागते
कीटापरी स्वार्थाध नुसता, कैसा तरी जगलास तू
आहेस का, केला कुठे, जगण्या विना पुरुषार्थ तू
जीवनीही, ज्यास कोणी सम्मानिले नाही कधी
तसबीरी, त्याच्या कुठे का, संभाळतो कोणी कधी ?
समजली, आता तरी ना, अपुली स्वतःची पायरी
समजले ना, काय मिळते, नुसती करोनी शायरी
ओशाळलो ऐकून, नेली, तसबीर मी ती उचलूनी
सांगतो, याची तिथे, चर्चाही ना केली कुणी

मेल्यावर आम्ही कसे दिसतो, हे पाहण्याकरिता आम्हाला प्रत्यक्ष मरावे लागेल असे नाही, आज या वृद्धापकाळात नुसता आरसा बघितला तरी पुरे.

आरशातून एकटक, मज कुणी पाहत होते
नयनीच होता जीव, बाकी, सर्व काही प्रेत होते
सांगू नका, संतादिकांनी, मरण त्यांचे पाहिले
दर्पणी, आहे आम्हीही, प्रेत अमुचे पाहिले

आमच्या फोटोची दुर्दशा कशीही होवो, फोटोच्या रूपाने जगास फसवि-
ण्याची धडपड आमची सुरूच असते. आमचे फोटोही आमची वास्तवता
दाखवणारे नसतात.

ना कळे तेव्हा कुठे, आणि कसा राहीन मी
फोटोतूनी, नुसताच जेव्हा, तुमच्याकडे पाहीन मी
फसविण्या नुसते जगाला, फोटोत या आहो अम्ही
दिसतो जसे श्रीमंत, तैसे जन्मातही नव्हतो अम्ही
फोटोपरी हा चेहराही, केव्हाच नव्हता हासरा
दोस्त हो, फोटोत आम्ही, मुद्दाम केला हासरा
रूप तर होते असे, की बघवले नाही मला
ना तरी माझी प्रिया ही, सोडून ना जाती मला
बोललो धोक्यात, मजला, मेल्यावरी मारू नका
दोस्तहो, जे बोललो ते, आपसातही बोलू नका

असे म्हणतात की तीर्थ प्रयागी मरण यावे पण

जाऊनही तीर्थप्रयागी, काय ते मिळवीन मी
ऐसे नव्हे, की वेगळा, मृत्यू तिथे पाहीन मी
वाटते, सारेच तिथले, आज मज आहे इथे
गंगा इथे, यमुना इथे, कालही आहे इथे

दार्शनिक

आम्ही नुसत्या साक्षीरूपाने जगत आहोत. भोवतालच्या विश्वाकडे आम्ही निर्विकारतेने बघतो आहोत, बघितले तर पाहिजेच; कारण आम्ही जिवंत आहोत. चिद्रूप आहोत.

बोलाविते हे विश्व तेव्हा, विश्वाकडे पाहू आम्ही
ना तरी, नुसतेच अपुले, अपुल्याकडे पाहू आम्ही
द्रष्टृत्व अमुचा धर्म, आम्हा, पाहण्या काही हवे
ना म्हणू केव्हाच आम्ही, हे नको, अन् ते हवे

आम्ही असे जरी बघत असलो तरी बघण्यापलिकडे या घटनांचा आणि आमचा काही संबंध नाही.

पाहतो साऱ्या जगा, ऐसे नव्हे ना, पाहतो
पाहतो तैसेच जैसे, पाहतो, ना पाहतो
एकही संवेदना या, अंतरी ना राहिली
नुसतीच आहे Lense आता, Film नाही राहिली

प्रारब्ध योगाप्रमाणे येणाऱ्या परिस्थितीत आम्ही असे साक्षित्वाने वागतो. परिस्थिती निरपेक्ष असे कोणी तरी आम्ही वेगळे आहोत, ही जाणीव आम्हाला परिस्थितीजन्य दुःखापासून वाचवीत असते.

बूटही माझे पुसाया, नव्हती जयांची पात्रता
लेस मी त्यांच्या बुटांची, बांधतो आहे आता
हासतो गालात जेव्हा, येतात नयनी आसवे
कळते मला, की मी खरा, हा ही नव्हे तो ही नव्हे

आम्ही परमेश्वर बघितला नसेल पण विश्वातील सौंदर्य ह्याचेच रूप नव्हे काय ?

आहे जरी विश्वात साऱ्या, सौंदर्य आम्ही पाहिले
 का म्हणू परमेश्वराला, अगदीच नाही पाहिले
 हे खरे संपूर्ण त्याच्या, रूपास नाही पाहिले
 हे ही खरे, जे पाहिले; काही कमी ना पाहिले
 वेदान्त समजून त्याचप्रमाणे वागणे हा वेदान्त आहे काय ?
 कोणीच ना येथे कुणाचा, आम्हासही कळते तसे
 दोस्त हो, समजूनही हे, वागायचे नसते तसे
 मानू आम्ही, की सृजतेने, तोच आहे वागला
 समजूनही वेदान्त सारा, नाही तसा जो वागला

ना तरी घ्या राख, आणि, वाढवा दाढी मिशी
 पाहू तरी वदनास तुमच्या, तीही जरा दिसते कशी
 जा कुठे मसणात, येथे क्षणमात्रही राहू नका
 इतके करा, अपणासवे, इतरांसही नेऊ नका
 आम्हाला खरी भीती मोक्षाचीच आहे.

ना भितो मृत्यूस तैसे, जैसे भितो मोक्षास मी
 समजा तिथे कंटाळलो, काय मग करणार मी ?
 सांगती की रूक्षतेचा, अंतही नाही तिथे
 सांगती ज्ञाते पुनः, मरण ही नाही तिथे
 संपूर्ण जीवन म्हणजे एक स्वप्नच नव्हे काय ?

स्वप्न जैसे जीवनाचे, सारखे मी पाहतो
 पाहतो झोपेत तैसे, जागेपणीही पाहतो
 खोटे पणा तर साख्खा, पाहतो दोहोत मी
 इतुकेच, की या जागृतीचा, वाटतो थोडा कमी
 खोटेपणाही जागृतीचा, जेव्हा कधी दिसतो मला
 म्हणतो कसा, की, ' आज काही जागृती आली मला '

अर्थ ही या जागृतीचा, ना मला दिसतो कुठे
 ऐसे नव्हे, क्षोपेतही, जागृती नाही कुठे
 क्षोपेतही जर जागृती, मानाल ना, काही तिथे
 सांगाल का, की स्वप्न सारे, कोण मग बघतो तिथे
 सांगतो इतुक्याच साठी, मी स्वप्न नुसते पाहतो
 पाहतो क्षोपेत, तैसे जागेपणीही पाहतो

आम्ही परमेश्वराचे अंश आहोत याची आम्हाला नुसती जाणीवच आहे
 असे नाही तर गर्वही आहे.

तुमचाच आहे अंश भगवन्, मी ही कुणी दुसरा नव्हे
 लोळण्या पायीं तुझ्या, तुमचा कुणी कुत्रा नव्हे
 हे खरे ! की आज माझे, प्रारब्ध आहे वेगळे
 ना तरी अपुल्यात भगवन्, काय होते वेगळे ?

प्रारब्धाचा भोगाशिवाय क्षय होणार नाही.

भगवन्, अरे भेटूनिया ही, काय मज देशील तू
 मंत्र्या परी येशील, थोडा हासुनी जाशील तू
 प्रारब्ध जर अमुचे अम्हाला, आहेच हे भोगायचे
 आम्ही तरी सांगा कशाला, कुंकू तुझे लावायचे?
 केव्हा तरी प्रारब्ध माझे, संपूर्ण हे भोगून मी
 संपदा, ऐश्वर्य माझे, सारे पुनः मिळवीन मी
 शब्दही या दीनतेचा, जन्मात ना बोलू कधी
 ऐसे नव्हे, की काळ हा ही, संपायचा नाही कधी

आम्ही परमेश्वराला म्हणतो की तुझी जर आठवण शाबूत असती तर तू
 आम्हाला विसरला नसतास.

जेव्हा कधी अमुच्या पशि, देहात या आलास तू
 झालास तूहि दीन, आणि ऐसाच हा रडलास तू
 थोडा जरी काळ हाहि, विसरला नसतास तू

सांगतो आम्हास ही विसरला नसतास तू
 जाणतो, हे व्यर्थ आहे, माझे तुझ्याशी बोलणे
 विसरेल जो स्वजनास, सांगा काय त्याशी बोलणे
 भगवन्, अरे नुसतीच नाही, आशा तुझी मी सोडली
 आज तर आहे स्वतःची, देहबुद्धी सोडली

दार्शनिक विचाराप्रमाणे चंद्रावरील डागाला आम्ही असे म्हणू
 अंतरीचा तम जरासा, उजळावयाचा राहिला
 आहे अविद्या लेश काही, ज्ञानोत्तरी ही राहिला
 इतुका जरी, अध्यात्म कोणी, चंद्रात आहे पाहिला
 मानू आम्ही, त्यानेच आहे, चंद्र काही पाहिला.

भगवान श्रीकृष्णाच्या या थट्टेबद्दल माफी असावी

सांगशी निष्काम कर्मा, कृष्णा अरे वेदांत तू
 समजला की काय आम्हा, किलोस्कराचा पंप तू
 मोक्ष हा पुरुषार्थ ऐसे, सांगशी जेथे तिथे
 तू तरी देवा कधीहि, आहेस का गेला तिथे
 भोगिसी ऐश्वर्य सारे, वंदिती इच्छा तुझी
 संन्यास पण साऱ्या जगाने, घ्यावा अशी इच्छा तुझी
 निष्कामता थोडी जरी, अंतरी असती तुझ्या
 धावुनी साऱ्याच येत्या, अमुच्याकडे गोपी तुझ्या
 केली जराशी दिल्लगी, मानू नको विपरीत हे
 जाणतो मीही प्रभो, काही तुझे खोटे नव्हे
 ऐसे नव्हे, अध्यात्म आम्हा, खोटाच तू सांगितला
 आज तर प्रत्यक्ष अपुल्या, जगण्यात तू सांगितला
 तुज परी हे साधण्याला, आशा तरी कैसी करू
 दिल्लगी ही ना करू, तर काय मग दुसरे करू

माझ्या मागच्या पुस्तकांत (मराठी शायरी) संसार प्रवाहाला रेल गाडीचे रूपक दिले होते. त्यालाच पत्त्याच्या खेळाचे रूपक कसे दिले आहे ते बघा. स्वतःचे निजरूप विसरून जेव्हा नामरूपात्मक उपाधीचा अभिमान धरला जातो तेव्हाच या सर्व संसाराला सुरुवात होते. खेळातील पत्त्याच्या संसाराची अशीच उत्पत्ति झाली आहे. ज्याला आपण आपला खेळ समजतो तो खेळ खरोखर आपलाच आहे काय ? या पत्त्यांच्या खेळात या खेळाचे मर्म ओळखणारा कोणता पत्ता आहे हे ध्यानात येते का बघा.

मारतो राजास एक्का, नहिल्यास दहिल्या मारतो
कल्पनेचे खेळ सारे, कोणी कुणा ना मारतो
पाहता कोणात काही, नाही कुठेही वेगळे
सारेच तुकडे कागदाचे, छाप नुसते वेगळे

हे छाप म्हणजेच आपण आहोत असे हे कागदाचे तुकडे समजू लागल्यावर काय झाले ते बघा.

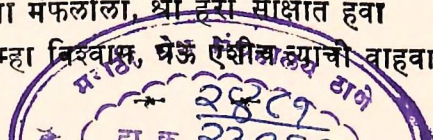
आता कुठे खेळास काही, रंग येऊ लागला
पत्त्यातला राजा स्वतःला, राजाच मानू लागला
राणीसहि जाणीव काही, और होऊ लागली
लाजली नव्हती कधी ती, आज लाजू लागली
दीनतेचा खेद आता, दुरीस होऊ लागला
छक्का म्हणे पंज्यास आता, श्रीमंत वाटू लागला
विसरुनि निजरूप नुसत्या, नामरूपी गुंतले
भलत्याच काही अवदसेच्या, पाशात आता गुंतले
नुसती उपाधी भेद, कोणी राजा नव्हे, राणी नव्हे
आणखी सांगू पुढे ? हा खेळही अमुचा नव्हे
खेळतो दुसराच, त्याला पाहिले नाही कुणी
म्हणती त्याला ईश, म्हणती अल्ला कुणी, येशू कुणी
त्याचा म्हणे हा खेळ, नुसते पत्ते आम्ही पत्त्यातले

एका परी पत्यास कळले, मर्म हे पत्यातले
 आहे इथे रंगेल कोणी, पत्ता असे पत्यातला
 आहे जसा पत्यातला तो, नाही तसा पत्यातला
 नामरूपाचा स्वतःच्या, पत्ताच ना त्याला कधी
 नाही कशाची खंत, होतो राजा कधी, दुरी कधी
 हासतो नुसताच, आहे सर्वाहुनी हा वेगळा ?
 सांगाल का याहून कोणी, वेदान्त काही वेगळा
 पत्यातील या जोकरासारखे आपल्यासही खेळता येईल का ?

आता पुरे या मैफली, ही शायरी आता नको
 खूप झाली बेवकूफी, जास्ती तरी आता नको
 उतरण्या ओठांत आता, शब्द सृष्टी लाजली
 उतरण्या शब्दात आता, भावना ही लाजली
 कल्पनेचे भावनेशी, सर्व नाते संपले
 आज माझ्या शायरीचे, विश्व सारे संपले

मूर्तता काव्यात माझ्या, कोठेच नाही राहिली
 राहिली जी काय सारी, आसूत आता राहिली
 आजवरी शब्दातुनी मी, वाहवीली शायरी
 यापुढे वाहील नुसती, नयनातुनी गालावरी
 आज ही तैशीच माझ्या, आहेत नयनी आसवे
 वाटे जशी आहेत कोण्या, बहिऱ्या मुक्याची आसवे
 शायरी नुसत्या, पशावाणीत आता गायची
 सांगाल का ही, का कधी, चौघात असते गायची
 यापुढे या मैफलीला, श्री हरी साक्षात हवा
 आहे अम्हा विश्वास, प्रेक्षक ऐंशीच्या लयाची वाहवा

REFBK-0023966

REFBK-0023966

